

Àngels Caba Gusi

1. INTRODUCCIÓ.

1.1. Antecedents del projecte i hipòtesi inicial de treball.

1.2. Objectius del projecte.

1.1. Antecedents del projecte i hipòtesi inicial de treball.

Aquests darrers anys, la qüestió del treball infantil als països del Tercer Món ha constituït una part molt important de la informació de tots els mitjans de comunicació. Les imatges de nenes i nens realitzant feines molt feixugues en condicions infrahumanes, ha colpit la consciència dels habitants dels anomenats països rics. Encara que algunes empreses multinacionals han estat acusades d'utilitzar mà d'obra infantil, la majoria d'interpretacions s'han limitat a assenyalar la situació d'endarreriment econòmic dels països del Tercer Món com la causa principal d'aquest fenomen. Es considera un fet allunyat de la nostra cultura quan en realitat, al nostre país i fins mitjan d'aquest segle, una gran part de la població va treballar des de la infància en tota mena de feines i amb unes condicions de treball que tenen molts punts en comú amb les de les criatures que veiem a les notícies i documentals de la premsa i de la televisió. Lluïsa Riera, una de les dones entrevistades durant la llicència, ho explica molt bé: *“Quan veig la tele i allà aquells nens que van descalços, (...) jo descalça no hi havia anat, però són tant pobres... , doncs jo era igual que aquells nens. Penso: goita, quan eres petita”*¹. Per tot això, crec que l'estudi del treball infantil i de les economies familiars a Catalunya és un element fonamental per comprendre les transformacions de la Història Contemporània.

El projecte de realitzar un treball de recerca documental sobre la infància a Catalunya durant la industrialització, va partir de dues experiències importants. En primer lloc, la inquietud i la pràctica docent derivada d'impartir classes de l'àrea de CC.SS., des d'una perspectiva coeducativa, a diversos centres de secundària i durant els tres últims cursos en un centre de Reforma, de la participació en seminaris i grups de treball de coeducació i de CC.SS.

---

¹ Entrevista realitzada al Borràs (Castellbell) l'11 de novembre del 1998.

En segon lloc, ha contribuït a la realització d'aquest projecte, la col·laboració en el projecte de l'Exposició: *Un siglo en la Historia de la Infancia en España (1834-1936)* durant els anys 1991-93. Es tractava d'un encàrrec de la *Dirección General de Protección Jurídica del Menor (Ministerio de Asuntos Sociales)* coordinada per l'historiador de la Universitat Complutense de Madrid José Maria Borrás Llop, que finalment no es va dur a terme. La meva col·laboració va consistir en l'elaboració d'uns dossiers didàctics, juntament amb la professora Assumpta Sopena. Aquests dossiers havien d'acompanyar una exposició que pretenia mostrar les diferents realitats de la infància a l'Estat espanyol entre 1834 i 1936.

L'androcentrisme a les CC.SS.

La meva experiència com a professora d'Història m'ha fet reflexionar tant al voltant dels continguts de les matèries que impartia com en l'adequació d'aquestes disciplines al context social que envolta les alumnes i els alumnes.

El conjunt de disciplines que configuren les CC.SS. —geografia, història, economia, sociologia, antropologia...— tenen en comú l'aprenentatge de coneixements i molt especialment la transmissió intensa de valors i actituds.

Les CC.SS. tenen un paper fonamental en la configuració del món que rep l'alumnat. S'ofereix una interpretació de la societat i del seu origen històric tenint com a objectiu principal l'estudi de les relacions humanes. Està clar, que aquesta no és l'única font d'informació del jovent. La vida en societat: família, amistats, mitjans de comunicació, etc. juga un paper important en la seva formació. De tota manera, l'aprenentatge escolar té un determinat prestigi: allò que forma part del currículum acadèmic es considera important i digne de ser estudiat. La presència o l'absència de determinades qüestions, col·laboren a la construcció de la imatge del món que assumiran les noies i els nois. En aquest sentit, hem de tenir en compte que la majoria de llibres de text i programacions de CC.SS. se centren en l'estudi de les estructures polítiques i econòmiques i deixen de banda àmbits tan importants com el domèstic o familiar. D'aquesta manera, allò que es transmet a l'alumnat és la importància de les activitats i relacions que es produeixen en l'àmbit públic tot deixant en un lloc secundari i, per tant, menystenint les activitats de l'àmbit privat familiar que són la base per al

manteniment de la societat. D'aquesta manera s'oblida el treball i el protagonisme de les dones i de les criatures en els esdeveniments històrics.

Tot i que homes i dones constitueixen les dues meitats de la humanitat, les seves activitats i relacions estan estudiades de forma desequilibrada en els currículums de CC.SS. S'ofereix un model androcèntric que només té en compte l'experiència dels homes en cada societat —i no pas tots, ja que els homes que protagonitzen els llibres de text són una minoria : els adults, blancs i rics— (Moreno, A. 1986) Això implica que en les CC.SS, la selecció de temes d'estudi que es fa, els conceptes utilitzats, les categories d'anàlisi i la metodologia estiguin impregnats d'aquest biaix androcèntric. L'absència de referències a les dones i a les criatures, consolida la idea que la subordinació d'aquests col·lectius és un factor d'origen natural. És a dir, si no s'expliquen els mecanismes que han provocat aquesta situació es contribueix al reforçament d'aquests estereotips.

¿I tot això com afecta l' alumnat?. Totes aquestes qüestions prenen un significat especial si tenim en compte l'edat de les alumnes i els alumnes de secundària obligatòria. Són els anys en què comença l'adolescència i es consoliden els processos d'identificació sexual. Per aquest motiu, són fonamentals els models masculins i femenins que s'ofereixen i els valors que se'ls atribueixen. En aquesta edat, es quan se sedimenten les bases que possibiliten iniciar la presa de decisions que portarà a noies i nois a emprendre un determinat itinerari acadèmic, professional i personal. Aquestes decisions estan fortament condicionades pels estereotips sexistes presents a la nostra societat . Si el procés d'escolarització i els currículums acadèmics no inicien una reestructuració d'aquestes concepcions, el resultat és sens dubte el reforçament d'una situació que deixa en inferioritat de condicions les noies davant del seu futur personal i professional. No se'ls ofereixen models de referència que permetin a les noies situar-se com a membres actius de la societat.

La història de la infància i el currículum de CC.SS.

Tal com he apuntat a l'inici d'aquest apartat, un altre factor que va influir en el projecte de llicència va ser la participació en l'Exposició, *Un siglo en la Historia de la Infancia en España (1834-1936)*.

Partint d'aquella experiència d'àmbit estatal, l'objectiu ara era fer una recerca de documentació sobre les condicions de vida de les criatures, la família i el treball infantil a Catalunya.

La història de la infància, iniciada en gran part a partir de l'obra de Philippe Ariés (1973), s'ha desenvolupat els últims vint anys en relació a l'estudi de la història de la família. L'anàlisi de la infància s'ha fet des d'enfocaments diversos com la demografia i la sociologia o des de la perspectiva de les relacions afectives. La història de la infància a Catalunya i a l'Estat espanyol està encara en els orígens, però aporta ja documents suficients per poder-nos plantejar la introducció d'aquestes qüestions a l'aula. Pensem, per exemple, en les possibilitats didàctiques que ofereix el món del treball infantil a la indústria tèxtil catalana, la documentació literària i legislativa sobre la família, o les dades demogràfiques de mortalitat infantil a la Catalunya del segle passat.

Les transformacions que es produeixen a Catalunya durant la segona meitat del S. XIX i la primera meitat del S.XX —industrialització, inici de relacions capitalistes al món rural, consolidació del règim liberal, etc.— es reflecteixen d'una manera molt directa en l'organització familiar catalana. La família aconsegueix, entre d'altres, la funció de reproducció social, és a dir, l'intent de perpetuar i fins i tot millorar l'estatus social. La unitat familiar per tant, en un període de canvi econòmic i social, estableix estratègies familiars per realitzar la reproducció social. La família pot decidir sobre el nombre de fills o filles que convé tenir, establir si casa i amb qui casa les noies i /o els nois, dividir d'una manera o d'una altra el patrimoni, és a dir, adapta les estratègies familiars a les diverses situacions a les que s'ha d'enfrontar. Evidentment, aquestes estratègies familiars seran diferents en funció de la classe social a la qual pertanyi la família. En el cas de les famílies obreres, les estratègies s'adrecen, fonamentalment, al manteniment o millora de l'economia familiar.

La introducció de la història de la infància permet un coneixement més global i integrador de la realitat social. Possibilita també un procés d'ensenyament-aprenentatge de la història més atractiu per a l'alumnat. La inclusió de la Història

de la infància en els currículums escolars pot potenciar en les noies i els nois un interès més gran en relació al coneixement del passat en tractar situacions més properes a la seva experiència personal. No obstant això, no s'ha de perdre de vista que l'estudi de la infància no és més que una part del conjunt de la realitat centrada en els fets socials. Per aquest motiu, la introducció de la infància a l'aula s'ha de fer sense perdre de vista la globalitat de l'estudi històric. En definitiva, es tracta de canviar l'enfocament i reconèixer el paper central de l'àmbit familiar com a escenari i motor que fa possible el desenvolupament de totes les activitats humanes tant privades com públiques.

1.2. Objectius del projecte.

Com s'ha apuntat en el primer apartat del projecte, l'objectiu principal era elaborar una proposta curricular per al segon cicle de Secundària Obligatòria que, prenent com a fil conductor la infància i la família, comporti un canvi en l'enfocament del continguts de la Història contemporània de Catalunya.

El canvi d'enfocament que implica el que he exposat anteriorment, fa necessària la incorporació de determinats continguts conceptuals, procedimentals i actitudinals.

Quant a **continguts conceptuals**, és important la revisió de conceptes i la introducció de qüestions noves. Modificar "la mirada" sobre les matèries que es tracten a l'aula significa alhora utilitzar nous conceptes i categories d'anàlisi en cadascuna de les disciplines que componen les CC.SS. Així, per exemple, significa introduir i treballar conceptes com: **àmbit domèstic, família, treball, població activa, espai públic i privat, maternitat. Treball** és un dels termes recurrents a totes les disciplines de l'àrea de Ciències Socials —ocupa un lloc destacat als continguts de Geografia, Història, Economia, Sociologia i Antropologia—. Tanmateix, és un dels conceptes en què es fa més patent el biaix androcèntric de les Ciències Socials. És fonamental, doncs, plantejar-lo de manera que inclogui totes les activitats econòmiques tant si són productives com reproductives, tant si es realitzen a l'àmbit públic com a la llar. D'aquesta manera, es destaca la importància del treball domèstic, el treball a domicili o les activitats del sector informal de l'economia. Tanmateix, es fan visibles sectors econòmics

amb predomini femení i infantil que han tingut un paper central en l'esdevenir històric.

Pel que fa a l'estudi de les relacions socials, cal incloure les **relacions de gènere** i les relacions dins de la família de manera que s'entenguin els mecanismes que intervenen en l'aprenentatge dels rols per part de noies i nois, així com els mecanismes que permeten explicar la subordinació de les dones i l'evolució de la família patriarcal.

Respecte a la introducció de noves qüestions, es tracta de desenvolupar l'estudi de les condicions de vida i la contribució de les dones i les criatures en els diversos esdeveniments històrics. Cal destacar, que **sense l'aportació del treball de les criatures la majoria de les famílies catalanes no hauria pogut sobreviure i per tant podem considerar les nenes i els nens com a agents fonamentals en la industrialització de Catalunya**. Aquest plantejament ofereix un marc de referència innovador en el camí d'oferir models positius i propers a l'experiència personal de l'alumnat.

Quant als **continguts procedimentals**, una de les primeres qüestions que cal plantejar és l'elaboració i deducció de definicions dels conceptes bàsics ja esmentats —**àmbit domèstic, família, treball, població activa, espai públic i privat, maternitat**.— que o bé s'utilitzen de manera restrictiva o no formen part dels continguts de les matèries de les Ciències Socials. Es tracta de situar en un primer pla les activitats de l'àmbit domèstic i familiar tot donant una altra perspectiva de l'àmbit públic. Aquest fet, permet qüestionar dicotomies acadèmiques que tenen un marcat caràcter androcèntric com: família/treball, privat/públic o producció/reproducció.

És important la revisió de les **perioditzacions històriques**, ja que sovint, en basar-se en fets polítics i econòmics, no reflecteixen les vivències de la majoria de la població ni recullen la complexitat i riquesa de la percepció del temps segons l'experiència i la trajectòria vital de les persones. Aquest fet, implica introduir cronologies que mostrin, per exemple, la incidència de qüestions com el matrimoni, la maternitat, l'atenció de familiars malalts o els moviments migratoris en la situació tant personal com laboral. La influència de la introducció dels

electrodomèstics en el treball domèstic i extra-domèstic o les conseqüències de l'aplicació de la legislació relativa al treball infantil o a la família.

La utilització d'**informació estadística** és un altre aspecte fonamental a considerar. Cal fer patent la parcialitat de les fonts estadístiques utilitzades habitualment. Tant els **censos de població** com altres fonts que recullen la participació laboral de la població fins ben entrat el segle XX, són poc fiables ja que subestimen o bé no comptabilitzen el treball de les dones i de les criatures. El treball domèstic queda desvaloritzat sota la denominació de “su sexo” i, a partir del 1940, com a “sus labores”. Pel que fa al treball remunerat, a les zones agràries tot i que treballaven tots els membres de la unitat familiar, només consta com a treballador o persona activa el cap de família. En el cas de les zones industrials, les criatures consten com a escolars encara que en molts casos no anessin a escola, o bé queden sense classificar. Les dones no consten com a persones actives ja que o bé treballaven a preu fet o feien un treball temporal i irregular. El resultat d'aquests censos és enganyós ja que donen un resultat completament allunyat de la realitat, que les dones i les criatures no treballaven, que eren inactives. Així doncs, per evitar inexactituds, cal completar les informacions estadístiques amb altres fonts històriques i incorporar les variables sexe i edat, en els reculls de les diverses dades estadístiques, si volem donar una informació més fidel a la realitat.

Les altres fonts històriques que permeten completar la informació són: la **història oral**, els **textos literaris** o les **fonts iconogràfiques**. D'aquesta manera, es pot il·lustrar la vida del passat de manera més entenedora, tot incorporant també experiències quotidianes que sovint no queden reflectides en els documents històrics tradicionals. En aquest sentit, les fonts orals i les històries de vida són un element bàsic per valorar i reconstruir el passat a partir de les experiències personals. L'aprenentatge de tots aquests procediments, facilita a l'alumnat la comprensió dels fets històrics alhora que l'apropa a la metodologia dels estudis històrics.

Pel que fa a **continguts actitudinals**, l'anàlisi crítica de qüestions conceptuals i procedimentals així com l'estudi de tots els grups humans que componen les societats del passat i del present i l'anàlisi de les diferències que per raó de gènere s'han produït, fomenta la valoració de totes les persones que componen la unitat familiar i el treball que realitzen tant a l'àmbit domèstic com

a l'àmbit extra-domèstic. La introducció d'aquestes qüestions a l'aula, col·labora en l'adquisició d'una visió més completa i crítica de la realitat social i en el desenvolupament del respecte, la tolerància i la solidaritat per part de l'alumnat.

Tal com he apuntat a l'inici d'aquest apartat, un altre factor que va influir en el projecte de llicència va ser la participació en l'Exposició, *Un siglo en la Historia de la Infancia en España (1834-1936)*.

Partint d'aquella experiència d'àmbit estatal, l'objectiu ara era fer una recerca de documentació sobre les condicions de vida de les criatures, la família i el treball infantil a Catalunya.

Totes aquestes qüestions, estan presents en el projecte: *La infància a la Catalunya contemporània. Una història oblidada*. Aquesta proposta didàctica pretén introduir un nou enfocament dins de l'àrea de CC.SS. que permeti, a l'alumnat de segon cicle d'ESO, una millor comprensió de la història de Catalunya a partir del coneixement d'una realitat tan pròxima a les seves vivències com la de la infància.

2. DESCRIPCIÓ DEL TREBALL.

2.1. Continguts.

2.2. Metodologia i fonts utilitzades.

2.1. Continguts.

La proposta didàctica que presento consta d'un recull documental de cadascun dels aspectes tractats i d'unes orientacions didàctiques. Està estructurada al voltant de dos aspectes de la vida de la infància a la Catalunya Contemporània des de la segona meitat del S.XIX fins al 1936: **la mortalitat de la infància i el**

treball infantil i l'economia familiar. Aquestes dues qüestions poden servir de fil conductor per a l'estudi de la societat catalana contemporània.

Cadascun dels apartats que configuren la proposta inclouen:

Una síntesi introductòria. A partir de les principals aportacions de la historiografia sobre la infància a Catalunya, s'ofereixen les dades sobre l'estat de la qüestió de cada àmbit d'estudi. Es tracta que el professorat disposi de la informació necessària per donar a conèixer a l'alumnat els aspectes més rellevants sobre mortalitat de la infància, i el treball infantil i la vida familiar, de manera que es puguin relacionar amb el període històric corresponent.

Una selecció de documents històrics de diferent tipologia. Consten de textos històrics, dades estadístiques, textos literaris, fonts orals i textos periodístics. S'inclou també una relació iconogràfica. Per raons de drets d'autor, s'indica només la referència bibliogràfica. El recull documental dóna prioritat a les fonts primàries.

Una bibliografia bàsica.

Una proposta d'activitats. Cada àmbit inclou una relació d'activitats relacionades amb els diversos documents i va acompanyada d'una proposta de treball. Les activitats suggereixen formes d'explotació didàctica del material documental. Les propostes de treball tenen com a objectiu fomentar el treball de recerca de les noies i els nois a partir de la investigació sobre la pròpia família, en arxius o en biblioteques locals.

Continguts:

LA MORTALITAT DE LA INFÀNCIA.

1. Introducció, objectius didàctics i bibliografia bàsica.

2. La mortalitat infantil.

2.1. Les xifres de la mortalitat infantil.

2.2. Les principals causes de la mortalitat infantil.

2.3. Actuacions mèdiques, institucionals i veïnals.

3. Recull iconogràfic.

TREBALLAR DES DE LA INFÀNCIA.

1. Introducció, objectius didàctics i bibliografia bàsica.

2. Treball infantil i economies familiars.

3. Criatures a tota mena de treballs.

4. El treball infantil a la indústria tèxtil. El cas de les colònies industrials.

5. Mesures per reduir el treball infantil.

5.1. Legislació sobre el treball de les dones i les criatures.

5.2. El paper de la Inspecció de Treball.

5.3. L'opinió d'higienistes i empresaris.

5.4. La posició de les organitzacions obreres.

6. Recull iconogràfic.

2.2. Metodologia i fonts utilitzades.

La recerca realitzada durant el període de llicència d'estudis ha consistit en la recerca de documents sobre el treball infantil a Catalunya, des de finals del S. XIX fins el 1936, i en l'elaboració d'unes orientacions didàctiques per al segon cicle de Secundària Obligatòria i per a la Secundària Post-obligatòria.

Documentar la vida familiar i el treball infantil no és una tasca senzilla. La majoria de fonts, siguin escrites o gràfiques, no recullen les activitats realitzades en l'àmbit familiar i, les que corresponen a l'àmbit laboral, deixen en un segon terme el treball de les dones i de les criatures. En el cas del treball infantil, s'hi afegeix la dificultat de ser una activitat prohibida per la legislació a partir del 1900. Per aquest motiu, són escassos els documents on consta el treball dels nens i nenes ja que les empreses amagaven l'existència de criatures a les fàbriques. No obstant això, dels setmanals de les empreses —relació, generalment nominal, dels salaris que cobraven per setmanes treballadors i treballadores— es possible deduir el treball infantil a partir de determinades categories professionals que, per altres documents, se sap que eren realitzades per criatures. Aquest és el cas d'aprenents i aprenentes, ajudants i ajudantes. A la indústria tèxtil, era habitual també el treball infantil a la secció de bobinatge especialment als rodets i les bitlles. Per les raons exposades anteriorment, els noms d'aquests nens i nenes no acostumen a constar. Tot i que es poden trobar excepcions que demostren la ineficàcia de les inspeccions de treball. No obstant això, les Memòries de la Inspecció de Treball, publicades des del 1907, són una altra font d'informació important. Es tracta del recull dels informes que els inspectors de treball van elaborar, a partir de les visites a les fàbriques i tallers de tot l'Estat, per vigilar el compliment de la llei de treball del 1900. Aquests informes fan patent el volum i les penoses condicions en que es realitzava el treball infantil amb jornades laborals entre 12 i 16 hores. Les mestres i els mestres d'escola també van deixar constància de la situació de la infància treballadora durant aquest període. Les memòries de "*Las Juntas Locales de Primera Enseñanza*" — s'encarregaven de vetllar pel compliment l'ensenyament obligatori, establert dels 6 als 9 anys per la Llei d'Instrucció Pública o Ley Moyano del 1857 i perllongat fins als 12 anys, el 1909, i als 14 anys el 1923— recollien, cada curs, els informes de les escoles públiques. En aquests documents la queixa més habitual dels professionals de l'ensenyament, era l'abstencionisme escolar motivat per "l'ambient de les fàbriques". La mestra d'una escola pública de Monistrol de Montserrat feia constar així les dificultats amb què es trobava: " (...) muchos niños hay obligados a seguir un oficio o ingresar en

la fábrica para conseguir un mezquino salario". "Sin embargo y a pesar del celo de la Maestra, dadas las especiales circunstancias de la población, la irregularidad es notoria. Pocas muy pocas son las niñas que asisten con perseverancia a clase, lo cual dificulta en gran parte los adelantos que podrían obtenerse. Además se respira el ambiente de las fábricas, las cuales constituyen un mal a tan corta edad".²

Un altre conjunt de documentació està format pels escrits dels higienistes, metges preocupats per les conseqüències socials de la industrialització que, des d'una òptica conservadora, defensaven la limitació del treball de les dones i de les criatures. Així doncs, les fonts utilitzades han estat molt diverses: històriques, empresarials, orals, literàries, periodístiques i gràfiques. L'accés a aquestes fonts s'ha fet a partir de la consulta de bibliografia específica i dels següents arxius històrics:

Arxiu Nacional de Catalunya.

Arxiu Històric de la Ciutat (Ajuntament de Barcelona).

Arxiu i Biblioteca del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya.

Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat.

Arxiu Parroquial del Vilar (Castellbell i el Vilar).

Arxiu fotogràfic de l'Ajuntament de Barcelona.

Arxiu particular Joan Masats.

De totes les fonts utilitzades, la que m'ha aportat una informació més completa ha estat l'obtinguda a partir de testimonis orals. He realitzat un total de quinze entrevistes que han estat fonamentals a l'hora d'esbrinar les característiques del treball infantil, desvetllar les activitats familiars i les trajectòries personals i professionals dels seus membres. Qüestions que a través de les altres fonts difícilment es poden conèixer. Les persones entrevistades són homes i dones que van treballar des de petits —la majoria des dels 7 ó 8 anys—

---

² Emilia Rosell Catà. Memòries de la *Inspección de Primera Enseñanza* de l'escola pública de nenes de Monistrol de Montserrat dels cursos: 1909-1910 i 1912-1913. Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat.

en fàbriques tèxtils. El gruix dels testimonis correspon a treballadors i treballadores de dues colònies tèxtils de Castellbell i el Vilar: El Borràs i el Burés. La majoria de persones tenen entre vuitanta i noranta anys. Es tracta doncs, de persones que van començar a treballar a durant el primer quart de segle.

La història oral demostra la importància de la transversalitat de la vida de les persones, les interrelacions constants entre el treball, la família, les amistats... i la influència que tenen les institucions i els esdeveniments personals com la família, l'escola, la professió, el matrimoni o la maternitat en la trajectòria individual. Al mateix temps, els testimonis orals permeten replantejar falses dicotomies com família i treball o espai públic i privat. ¿És possible separar família i treball quan la família funciona com una unitat econòmica que ha de contar amb l'activitat de tots els seus membres per subsistir?. ¿O quan, a través del treball quotidià a la mateixa fàbrica, els diversos membres d'una família transmeten als més petits tant l'aprenentatge de l'ofici com el pas a vida adulta?. ¿Com es pot considerar la casa com un espai privat quan en realitat és un centre econòmic i un lloc on s'estableixen relacions de parentiu, d'amistat i veïnals?. La història oral ens ajuda a comprendre que família i treball, espai públic i espai privat no són conceptes antagònics sinó elements d'un mateix conjunt que és la vida en tota la seva complexitat i riquesa. Mercè Vilanova resumeix molt bé l'aportació de la història oral. *“Les fonts orals a més de desmitificar trenquen, fins i tot violentament, l'aïllament i la soledat protegida dels arxius (...) Molts conceptes previs, adquirits potser amb esforç a través de l'estudi bibliogràfic, salten fets miques perquè el testimoni de l'altre enriqueix i complica l'argument (...). A mesura que s'aprofundeix en els relats dels testimonis tendeix a produir-se un doble procés: s'ensorren conviccions que han modelat la nostra visió del passat i s'obren portes, les del sentit comú i el saber de la gent.”*³

---

³ Pròleg de Mercè Vilanova a l'obra de Paul Thompson (1988) *La voz del pasado. La historia oral*. València. Edicions Alfons el Magnànim.

La validesa dels testimonis orals ha estat qüestionada per sectors partidaris del mètode històric acadèmic. Una de les crítiques més habituals ha estat la subjectivitat dels testimonis i la fragilitat de la seva memòria. Els mateixos problemes de parcialitat, inexactitud, selecció i en definitiva subjectivitat amb que es troben totes les altres fonts. En estudiar el passat, sempre es fa una selecció del material a analitzar i per tant, es deixa de banda tota la resta. Cal valorar la riquesa de totes les fonts històriques i reconèixer la importància de la subjectivitat per fer visibles aspectes del passat que d'altra manera difícilment serien coneguts. D'altra banda, la història oral és una eina didàctica de gran utilitat que permet a l'alumnat conèixer i valorar els fets històrics de primera mà.

3. CONCLUSIONS.

3.1. Orientacions didàctiques.

3.2. Proposta de materials didàctics.

3.1. Orientacions didàctiques.

La proposta didàctica que he elaborat està adreçada fonamentalment a alumnes de segon cicle de Secundària Obligatòria, tot i que la documentació també pot ser d'utilitat a l'ensenyament Secundari Post-obligatori, tant en matèries pròpiament d'Història (Història i Història de Catalunya) com en l'assignatura de Sociologia. Els documents que s'aporten permeten introduir el treball infantil i la vida familiar en l'estudi de la industrialització a Catalunya. Això no obstant, no es tracta tan sols d'afegir alguns textos nous als materials de classe. L'objectiu principal, és canviar de perspectiva i apropar l'alumnat al passat a partir del coneixement de la vida familiar i les seves estratègies per sobreviure.

Dominar i aplicar conceptes bàsics tot desenvolupant l'esperit crític, és un dels objectius que ha d'assolir l'alumnat en acabar l'Etapa Secundària Obligatòria. Això no obstant, la realitat és molt diferent. L'aplicació del currículum de l'àrea de Ciències Socials, es tradueix en la memorització d'uns conceptes tancats i androcèntrics. El resultat acostuma a ser, en el millor dels casos, l'aplicació mecànica d'una sèrie de

termes que, pel seu biaix androcèntric, no ajuden ni als alumnes ni a les alumnes a comprendre la realitat, sinó a reafirmar els estereotips de gènere vigents a la societat. Modificar aquesta situació, implica dotar a l'alumnat d'instruments que li permetin analitzar críticament aquesta realitat. Si ens entossudim en aquesta tasca, és necessari modificar tant els aspectes conceptuals com els procedimentals i els actitudinals.

Els materials estan estructurats en apartats precedits d'una introducció que pretén servir d'orientació per a la utilització a classe. Cada apartat s'ofereix una proposta de treball per a l'explotació didàctica del material documental. Les activitats didàctiques parteixen d'orientacions metodològiques basades en l'aprenentatge constructiu. Es tracta que l'alumnat realitzi aprenentatges significatius que li permetin comprendre la realitat i analitzar-la críticament. Per aconseguir els objectius assenyalats anteriorment, és molt important la utilització de procediments com l'elaboració de definicions, la simulació de situacions fictícies, l'empatia, la recerca i anàlisi d'informació o el debat a classe.

Els documents i les activitats, tenen com a objectiu apropar l'alumnat a la problemàtica del treball infantil i les economies familiars mitjançant la realització de petits treballs d'investigació en institucions, en arxius locals i en la pròpia família. Els resultats d'aquests treballs han de servir per entendre les transformacions socials d'altres temps i la seva relació amb la societat actual. Es tracta, com diria Peter Laslett, de "*comprendre'ns en el passat*".⁴

3.2. Proposta de materials didàctics.

LA MORTALITAT DE LA INFÀNCIA.

1. Introducció, objectius didàctics i bibliografia específica.

2. La mortalitat infantil.

---

⁴ LASLETT, Peter (1987) *El mundo que hemos perdido, explorado de nuevo*. Madrid. Alianza Editorial.

2.1. Les xifres de la mortalitat infantil.

2.2. Les causes de la mortalitat infantil.

2.3. Actuacions mèdiques, institucionals i veïnals.

3. Recull iconogràfic.

1. Introducció, objectius didàctics i bibliografia específica.

Les estadístiques actuals de la mortalitat infantil mostren que només una criatura de cada 125 no arriba al primer any de vida. El nostre país s'inclou entre els països que tenen un nivell de mortalitat infantil més baix. No obstant això, aquesta situació era completament diferent a principis de segle, només una de cada cinc criatures nascudes arribava a complir el seu primer aniversari (COHEN, A. 1996).

Fins a la publicació anual del *Movimiento de la Población de España* a partir del 1900 i del *Movimiento Natural de la Población de España*, no es va poder disposar d'estadístiques de població fiables per analitzar la mortalitat. Això no obstant, si tenim en compte les xifres de principis de segle XX — 200 per mil per al grup entre 0 i 11 mesos. Entre 1900 i 1902, les defuncions durant el primer mes de vida (neonats) representaven una quarta part de la dels menors d'un any, les del primer semestre sumaven els dos terços, però entre els 3 i els 11 mesos s'arribava al 55% (PASCUA, M. 1934)—, es pot suposar que les xifres a finals de segle XIX deurien ser similars o fins i tot més elevades.

A partir del 1900, la mortalitat infantil va començar a disminuir. Aquesta tendència descendent només es va trencar en dos períodes concrets: amb l'epidèmia de grip de 1918-1920 i per les conseqüències de la guerra civil i la immediata postguerra de 1936 a 1941. La disminució va ser d'un 1% anual entre 1901 i 1917. En aquests anys la reducció més important va ser la de les criatures que havien complert 1 any de vida. Entre 1921 i 1935 la reducció va ser d'un 1,8%. Quant a la distribució geogràfica, es fa palesa la relació entre disminució de la mortalitat infantil i desenvolupament econòmic i social. Catalunya, País Valencià, les Illes i el País Basc van ser les zones on les taxes van disminuir de manera més notable. En canvi, a Galícia, Castella i Extremadura les xifres es va mantenir molt elevades (ARBELO, A. 1962).

Les causes de la mortalitat infantil són molt diverses. En un intent de classificació es poden distingir:

1. Les **morbores** que són conseqüència de malaies que provoquen directament la mort. Entre les malalties que afectaven més les criatures destaquen, per ordre, les gastrointestinals, les respiratòries, les infeccioses i les derivades de debilitat congènita.

2. Les **antihigièniques** que inclouen entre d'altres la manca d'atenció, la lactància en males condicions, la deficient o la nul·la assistència mèdica.

3. Les **socials** com la il·legitimitat, l'abandonament de les criatures, l'habitatge insalubre que col·laboren indirectament, com les anteriors, en l'augment de la mortalitat.

Els documents de l'època fan referència a la desigualtat davant la mort derivada de la misèria, la condició obrera i la mortalitat a les cases de caritat, hospicis, la il·legitimitat. “*Per cada fill de matrimoni benestant moren dos de matrimonis pobres i quatre de naturals*”⁵. També són freqüents les referències a l'anomenada “trilogia degenerativa”: la sífilis, la tuberculosi i l'alcoholisme.

Entre els factors que van fer possible la disminució de la mortalitat infantil cal destacar l'extensió de l'atenció mèdica a la infància i l'aplicació de noves tècniques de diagnòstic i tractament com les vacunes. A principis de segle XX, va sorgir la Pediatria com a especialitat mèdica i es van crear els primers hospitals infantils i ambulatoris. D'aquesta època són els consultoris de lactants coneguts com a “*Gotas de Leche*”, la de Barcelona va ser fundada el 1907 amb el nom de *Casa Municipal de Lactancia*. Proporcionava assistència a les dones pobres durant l'embaràs i el part. Els serveis de Puericultura se centraven especialment en la lactància i la informació a les mares sobre alimentació i l'atenció dels nadons. Eren els inicis d'una Medicina preventiva. El 1911, un Real Decret va establir la Inspecció Mèdico-Escolar en algunes capitals de província. La implantació d'aquest servei va ser molt lenta.

La realització de campanyes mèdico-socials de divulgació van constituir també mesures importants per a reduir la mortalitat de la infància. Entre les campanyes específiques cal assenyalar les orientades a la prevenció de les malalties infeccioses. La premsa, la ràdio i la publicitat van ser els vehicles que van facilitar la difusió d'aquestes

---

⁵ CABOT, J. (1890) *Comentarios sobre algunas causas de mortalidad de la infancia. Estudio Médico Social*. Acta de la Sessió inaugural de la Real Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona el 27 de febrer del 1900. Barcelona. Imprenta de Federico Sánchez.

mesures. No obstant això, l'abast d'aquestes campanyes va ser desigual. A les zones rurals i a moltes poblacions obreres, l'accés als nous serveis d'atenció a la infància era molt difícil. Aquest fet explica que per una gran part de la població infantil la incidència de les malalties esmentades continués sent elevada fins ben entrat el segle XX.

Objectius didàctics.

Definir i aplicar conceptes bàsics.

Representar i interpretar dades estadístiques.

Reconèixer la importància de la mortalitat infantil com a indicador de la situació econòmica i social de la població.

Saber interrelacionar aspectes demogràfics amb factors històrics, econòmics i socials.

Obtenir informació a partir d'enquestes.

Valorar el paper de les dones en la reproducció i el manteniment de la societat.

Reconèixer la importància del paper de la maternitat quant a transmissió de valors socials.

Bibliografia específica.

ARBELO CURBELO, A. (1962) *La mortalidad de la infancia en España 1901-1950*. Madrid. CSIC-DG. de Sanidad.

CABRÉ, Anna; PUJADES, Isabel (1989) "La població: immigració i explosió demogràfica" a NADAL, J.; MALUQUER, J. ; SUDRIÀ, C.; CABANA, J. *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona. Fundació Enciclopèdia Catalana.

COHEN, Arón (1996) "La infancia entre la vida y la muerte. La mortalidad de los niños" a BORRÀS LLOP, José Maria (direcció). *Historia de la infancia en la España Contemporánea. 1834-1936*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Pàgs. 109-140.

CERDÀ, I. (1867) *Teoría General de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la Reforma y Ensanche de Barcelona*. Madrid. Imprenta española. 2 vols.

DOPICO, F. (1985-86) “Desarrollo económico y social y mortalidad infantil. Diferencias regionales (1860-1950)” a *Dynamis* 5-6. Pàgs. 381-396.

ECHEVERRI, B. (1990) *La pandemia de gripe de 1918-1919 en España*. Tesis doctoral. Universidad Complutense de Madrid.

FIGUEROLA, L. (1849) *Estadística de Barcelona en 1849*. Madrid Instituto de Estudios Fiscales. 1968.

FONTANA, J. (1992) “Un ejemplo concreto: el problema del nivel y de la calidad de vida” a *La Història después del fin de la història*. Barcelona. Crítica.

PASCUA, M. (1934) *Mortalidad específica en España*. Madrid. Departamento de Estadísticas Sanitarias. Dirección General de Sanidad.

NADAL, J. (1984) *La población española (siglos XVI a XX)*. Barcelona. Ariel.

NICOLAU, R. (1989) “La población” a CARRERAS, A, (Coord.) *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX y XX*. Fundación Banco Exterior.

RODRÍGUEZ OCAÑA, E. ; MOLERO, J. (1993) “La cruzada por la salud. Campañas sanitarias del primer tercio de siglo veinte en la construcción de la cultura de la salud” a MONTIEL, L. (Coord.) *La salud en el Estado del Bienestar. Análisis histórico*. Madrid. Editorial Complutense Pàgs. 133-148.

2. Proposta de materials didàctics.

2.1. Les xifres de la mortalitat infantil.

Mortalitat infantil al S.XIX.

"Feien falta dos parts per fabricar un adult".

Goubert, Pierre (1979) *El Antiguo Règimen. La sociedad*. Madrid. Siglo XXI.

Taxes de natalitat a Catalunya, Espanya, França i Anglaterra i País de Gal·les (per mil habitants).

	Catalunya	Espanya	França	Anglaterra i Gal·les.
1900-1909	26,8	34,3	20,7	27,5
1910-1919	19,9	29,7	15,0	21,8
1920-1929	19,6	29,3	19,1	19,2
1930-1935	16,8	26,9	16,7	15,2

Taxes de Mortalitat a Catalunya, Espanya, França i Anglaterra i País de Gal·les (per mil habitants).

	Catalunya	Espanya	França	Anglaterra i Gal·les.
1900-1909	22,5	25,1	19,7	15,8
1910-1919	21,8	23,3	18,6	14,4
1920-1929	16,8	19,1	17,1	12,2
1930-1935	14,2	16,2	15,7	11,9

PASCUAL I DOMÉNECH, Pere (1991) *Fàbrica i treball a la Igualada de la primera meitat del segle XX*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Pàgs. 148 i 151.

La mortalitat infantil a diferents països europeus (per 1000 naixements).

	1881-90	1906-15	1921-30
SUÈCIA	111	275	259
ANGLATERRA I GAL·LES	142	113	272
FRANÇA	168	127	299
ALEMANYA	226	167	108
ESPANYA	193	155	134

COHEN, Arón (1996) “*La infancia entre la vida y la muerte. La mortalidad de los niños*” a BORRÀS LLOP, José Maria (direcció). *Historia de la infancia en la España*

Contemporánea. 1834-1936. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Pàg. 110.

La mortalitat a la ciutat de Barcelona.

Cuadro que muestra la mortalidad de cada edad, varones y hembras existentes de la misma, probabilidad de vida y muerte, según los datos mortuorios de 1844 a 1847 inclusive sobre la base de 10.000 nacidos.

MORTALIDAD DOMICILIARIA I HOSPITALARIA (1844-47)		
Número de muertes de cada edad.		
Años de vida.	Varones.	Hembras.
0 a 1 mes.	1.266,50	1.057,48
1 mes.	281,69	272,97
2 meses.	196,96	183,09
3	150,74	140,92
4	92,43	106,52
5	93,53	81,00
6	117,74	73,23
7	91,33	75,45
8	116,63	116,51
9	94,63	98,75
10	79,34	103,19
11	101,23	73,23
1 año.	673,44	619,19

Reelaboració pròpia a partir de la Taula de mortalitat de la ciutat de Barcelona de Laureano Figuerola (1849)— primeres edats— a COHEN, Arón (1996) *Ibid.* Pàgs.120-121.

La mortalitat a l'Estat espanyol.

“Más de diez millones de existencias españolas han muerto durante las dos últimas décadas, de 1900 a 1920, en nuestra nación, llevándose por consiguiente, la mitad de nuestro censo nacional: lo cual explica una de las causas porqué nuestra patria no crece y nuestra raza no se vigoriza, como lo hacen otros pueblos y debiéramos realizarlo nosotros. Doscientos mil niños perdemos cada año (...).”

Consejo Superior de Protección a la Infancia, 4-IV-1922.

L'evolució de la mortalitat infantil al S.XX.

“Al comenzar el siglo XX, uno de cada cinco nacidos en España no llegaba al primer aniversario y casi dos no cumplían el quinto. Hoy la proporción es de uno por cada 125 para los primeros e inferior al 1% para los segundos. Hoy los mapas mundial y europeo de la mortalidad infantil incluyen claramente a España entre los espacios de bajos niveles.”

COHEN, Arón (1996) Ibid. Pàg. 109.

Activitats:

1. Busca dades estadístiques que serveixin per demostrar la frase de l'historiador Pierre Goubert: *“Feien falta dos parts per fabricar un adult”*.

2. Defineix els següents conceptes: taxa de natalitat, taxa de mortalitat i mortalitat infantil.

3. Representa gràficament les taxes de mortalitat i natalitat de Catalunya, Espanya, França, Anglaterra i País de GAL.LES. Comenta els resultats.

4. Representa gràficament les dades de mortalitat a la ciutat de Barcelona entre 1844 i 1847. Quins són els grups d'edat amb més nombre de morts?. Hi ha diferències entre els nens i les nenes?. Justifica les respostes.

5. Llegeix amb atenció el text sobre l'evolució de la mortalitat infantil al S.XX. Consulta un Anuari estadístic recent i digues quin lloc ocupa actualment l'Estat espanyol quant a xifres de mortalitat infantil. ¿Quins són els països del món amb les xifres més elevades?. Quines causes creus que poden explicar aquestes diferències?.

2.2. Principals causes de la mortalitat infantil.

Malalties infantils i alimentació.

“Siendo las diarreas infantiles casi siempre consecuencia de una alimentación defectuosa, y siendo esta causa mucho mayor en una población industrial como Sabadell, en que las madres tienen que acudir al trabajo para ayudar a los gastos de la casa (...)

Por esta necesidad ineludible de la vida, que obliga a la madre obrera a permanecer horas y horas en la fábrica o taller, se ve muchas veces obligada a destetar a su hijo prematuramente, y alimentarlo artificialmente, para entregarlo con más facilidad al cuidado de otra persona. Este procedimiento es muy bueno cuando se encuentra la madre en la imposibilidad absoluta de tetar al hijo naturalmente pero no está exento de grandes inconvenientes, principalmente si no se practica una esterilización completa del agua, de la leche, de los biberones, cucharas, tazas, y de la boca del niño si es que todavía lacta (...)

Pero no influye solamente en el desarrollo de esta enfermedad el destete prematuro, la mala calidad de los alimentos y la deficiente condimentación de los mismos, sino que también hay que tener en cuenta la infección que se le puede acarrear al niño por el solo hecho de encontrarse abandonado la mayor parte del día y serle fácil de tragar cualquier substancia que encuentre a su alrededor, pues el niño dejado poco menos que abandonado, sin una persona que lo vigile constantemente, andando a gatas por los suelos, toca y coge todo lo que encuentra a su paso y por instinto natural se lo pone a la boca, sea más o menos sucio, comestible o no. Y estas substancias, algunas de ellas indigeribles y hasta putrefactas, han de determinar forzosamente una infección gastrointestinal difícil de curar.”

RIUS I TARRAGÓ, Agustí (1914) *Topografía médica de Sabadell. Estudio Médico-demográfico Higiénico-Social con historia y folklore*. Barcelona. Imprenta J. Huguet, pp. 440-442.

Les malalties infantils més freqüents.

“Són causes *morboses* les malalties que immediatament causen la mort de l’infant. Perfectament conegudes per les meves investigacions, són les mateixes que maten als nens a tot arreu. Per ordre d’importància són: primer les de l’aparell respiratori, digestiu i nerviós; segon les quatre grans infeccions: tuberculosi, diftèria, verola i xarampió; tercer els vicis congènits i quart el raquitisme i l’atrèpsia (desnutrició)” .

Reelaboració a partir de: BOROBIO DIAZ, Patricio (1906) *La mortalidad de los niños en Zaragoza. sus causas. Sus remedios*. Zaragoza. Tipografía Emilio Casañal. Pàgs. 21-22.

Els preus dels productes de primera necessitat a la comarca del Bages (1920).

Comparació dels preus d’abans de la guerra amb els d’avui dia :1914-1920.

Preus de venda en

Articles	1914	1919
Oli corrent litre	1,10	1,85
Ous dotzena	1,30	3,50
Bacallà quilo	1,20	3,50
Llangonissa quilo	4,50	9,00
Sucre quilo	0,90	1,80
Espelmes una	0,10	0,20
Mongetes quilo	0,70	1,10
Sabó quilo	0,80	1,20
Cigrons quilo	0,80	1,50

Revista Resorgiment núm. 26. Març del 1920. Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat.

BALANCE de la población obrera. Gastos de alimentación.

Gastos de alimentación práctica para el CASADO (con sumujer y dos hijos), suponiendo que para los cónyuges sean 269 días los de trabajo útil por año, ganando el marido un jornal de 9,94 y su esposa el de 1,57 reales.

IMPORTE
en Reales

		-----	-----
		Parciales	Totales
		-----	-----
	1'200 kilogramos de pan para los padres, a 1'175 reales	1'41	
PAN DIARIO	0'800 id., id. para los niños, á 1'175 reales		0'94

		Suma.	2'35 2'35

	Los niños un pedazo de pan y un vaso de agua.		
ALMUERZO	Los padres un pedazo de pan y una sardina salada que valen 0'12 reales cada una		0'24

	0'400 kilogramos de habichuelas, á 1'75 reales el kilogramo		0'70
COMIDA	0'025 litros de aceite, á 5,12 reales el litro	0'13	

		Suma	0'83 0'83

	1'400 kilogramos de patatas, á 0'59 reales el kilogramo	0'82	
CENA	0'025 litros de aceite, á 5'12 reales el litro	0'13	
	0'035 litros de aceite para el candil a 5'12 reales litro	0'18	

		Suma	1'13 1'13

	TOTAL DIARIO	4'55	

	TOTAL ANUAL	1600'75	

CERDÀ, Ildelfons (1867) *Teoría General de la Urbanización y aplicación de los principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*. Madrid: Imprenta Española. Tomo II, p.83.

La responsabilitat materna en la mortalitat infantil.

“La mujer ignora que no amamantar a su hijo es exponerlo a la muerte, que son contadísimas las mujeres que no pueden lactar. La imposibilidad fisiológica de esta

función casi no existe; en el ejercicio de la profesión me he convencido de que en cuestión de lactancia querer es poder.

Puede haber madres que no lactan a sus hijos por imposibilidad, debida al estado social actual: son las trabajadoras que se ven obligadas a pedir el trabajo fuera de casa, el complemento del salario del marido; pero la inmensa mayoría la componen las madres que no quieren criar. Unas por atender las leyes del buen tono o las exigencias de la moda; otras, por el lujo de lucir a su lado una bien vestida nodriza; otras, por no seguir o no interrumpir las exigencias de la sociedad, acudiendo a teatros, soirées, juntas, reuniones, etc.; otras, porque temen estropear sus perfecciones; otras, por comodidad o imitación; lo cierto es que la inmensa mayoría de las madres una de las más dignas y elevadas funciones que Dios tiene encomendadas a la mujer y sin prestar atención a la elocuencia inimitable de Juan Jacobo Rousseau recomendando la lactancia moderna, ni a Brioux condenando la industria malsana de las nodrizas, ni a otros tantos sabios defendiendo las misma ideas, la mujer se niega a criar (...)

(...) El cuidado y defensa de la infancia es una obra fundamental en los pueblos modernos, para el presente y para el porvenir, y todo lo de la higiene infantil merece una importancia suprema, desde el punto de vista social y humanitario. La lucha contra la mortalidad infantil está en los corazones de todos; pero el arma más poderosa para detener los horrores de su destrucción debe colocarse en manos de la mujer (...) Mientras no consigamos elevar el nivel intelectual de la cultura femenina haciendo que la mujer tenga noción exacta de su deber familiar y social, y lo practique, no triunfaremos de estas plagas (...)”.

SÁIZ DE LLAVERÍA, Trinidad (1914) “La ignorancia de la mujer en los conocimientos de higiene y puericultura como primera causa de mortalidad infantil” “Gaceta Médica catalana” n. 44, pp. 165, 167-168.

Carrers i cases de la Barcelona obrera a principis de S. XX.

“(...) Està constituïdo por apiñadas manzanas, separadas por tres estrechos callejones, que con las manos se toca los paramentos opuestos de las casas. Esas fachadas que sólo ven la luz solar momentáneamente y como rara casualidad, se hallan ennegrecidas y prestan un aspecto lóbrego y triste. Discurre el público sin fijarse en los

detalles; pero, a poco que dirija la vista hacia los lados, observará que las puertas de muchas casas apenas sí permiten el acceso a personas algún tanto obesas, y conducen a escalerillas que de tal llevan el nombre, cuyos peldaños se hallan desgastados o cubiertos de una espesa capa de barro endurecido. Al llegar a los descansillos de las escaleras, entre la oscuridad, que apenas logra disipar la maliciente luz procedente de un pozo a manera de patio, se tropieza con las puertas de varias habitaciones, en las que se cobijan familias numerosas. Las fachadas de las casas de los estrechos callejones dan por sí una pobre idea de las condiciones sanitarias, porque es difícil la renovación del aire y engendra el mefilismo propio del hacinamiento.”

Ajuntament de Barcelona (1902). *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona, año 1902. Barcelona.*

Habitatges obrers.

“Si supiéseis cómo vive la mayor parte de la clase proletaria, hacinadas las familias en habitaciones pequeñas, casi sin luz, faltas de ventilación, y todos estos males, agravados por la presencia de gallinas o conejos en las propias alcobas; si vieseis dormir en una cama de matrimonio a los padres y al niño pequeño en la cabecera y dos o tres hijos más a los pies de aquéllos, cubriéndose todos con la misma ropa; si pudieseis ver la multitud de insectos de todas clases que invade aquella cama, común a cinco o seis, ya no os extrañaría la noticia de que en España mueren muchísimos niños, tantos, que puedo aseguraros han llegado a sucumbir algunos años 66 de cada 100, y casi nunca baja la proporción de 58 por 100.

Podría citaros multitud de casos prácticos para poner de manifiesto cuán pernicioso es entregar un hijo para que le críen lejos de la vigilancia paterna.

Recuerdo una niña que, entregada a una ama de éstas —el autor se refiere a una nodriza murió a consecuencia de una viruela confluyente—. Tratando de averiguar cómo pudo producirse la infección, logré saber que el hijo del ama había sucumbido de viruela, en la misma cuna en que acostaron a la niña, pocos días antes de hacerse cargo de ella, sin que se hubieran ocupado de lavar el colchón, ni las mantas, ni las sábanas.

He visto a un niño consumirse y morir de raquitismo, y supe después que el ama, por haberse quedado sin leche, le alimentaba con patatas y vino, a fin de no perder la cantidad que le entregaban los padres.(...)"

Dr. TOLEDO Y TOLEDO. (1915). "*Amas para su casa*" a "El Hogar y la Moda" n. 309 (Noviembre), pàg. 4.

L'epidèmia de grip del 1918.

Encara cueja amb força l'epidèmia de la *grippe* que tantes víctimes ha ocasionat en les barriades del Borràs i de la Bauma. Les pèssimes condicions higièniques de les habitacions obreres d'aquestes barriades s'han demostrat palesament al presentar-se l'epidèmia. Malgrat les mides preses per l'Ajuntament, desinfectant carrers places i cases, la passa es propagà de tal manera que quasi ningú ha pogut lliurar-se d'ella, emportant-se bon nombre de malalts.

No poguent atendre els atacats, el metge del municipi, hi hagué necessitat de contractar al doctor Ponce de León, qui treballà de debò en combatre l'epidèmia. Actualment aquesta ja va molt de baixa ocasionant encara per això algunes víctimes.

Revista Ressorgiment núm. 13. Novembre del 1918. Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat.

Els problemes derivats de l'aigua.

"També recordeu-vos del que ja hem dit vàries vegades. Un safareig per l'amor de Déu a cada barriada. Serà o no serà veritat que aquella noia del Burés va agafar son mal i va anar a la sepultura de haver rentat al riu amb l'aigua freda com és, però senyors regidors pregunteu a les vostres famílies si dona gaire bo de rentar en aquest temps al peu del riu, de genolls a terra i amb la temperatura que té l'aigua i crec que no trigareu gaire a acordar i realitzar aquesta gran obra dels safareigs públics."

Un veí de la barriada.

“Altre cosa que costaria molt de fer seria un safareig públic. Ja és massa vell això d’anar les dones a rentar al riu i com que quan baixa l’aigua bruta dura dies així hem de guardar vuit o quinze dies la roba bruta a casa amb greu perill per a la salut. (...)”

Revista Ressorgiment números: 54 i 60 corresponents al juliol del 1922 i al gener del 1923. Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat.

L’abandonament de les criatures.

“En la actualidad, de todas las cuestiones relacionadas con la historia de la infancia pocas nos sorprenden tanto como las referidas al abandono de niños recién nacidos. Si hoy provoca una mezcla de curiosidad con escándalo moral es porque la práctica del abandono ha desaparecido de las sociedades occidentales.

*En los siglos XVII y XIX, es cuando el abandono adquirió unas dimensiones más espectaculares ya que a partir del S.XX fue desapareciendo paulatinamente. Las causas hay que buscarlas tanto en la presión de la miseria que obligaba a las familias pobres a abandonar a sus hijos, como en la moral social que impulsaba a las mujeres incluso de clases adineradas a deshacerse de las criaturas ilegítimas. El abandono se realizaba casi siempre al atardecer durante la noche, buscando la intimidad de la oscuridad. El lugar donde eran abandonadas las criaturas eran las **inclusas**, instituciones regentadas por religiosas. Los bebés eran alimentados por nodrizas que trabajaban permanentemente en las inclusas o bien eran contratadas temporalmente a cambio de un salario. La mortalidad era muy elevada en circunstancias normales y casi general cuando las carestías y epidemias afectaban a toda la población. En períodos normales morían entre el 70% y el 80% y en períodos de carestías o epidemias podía llegar al 100%.*

Con estas cifras de mortalidad no es extraño que se considere el abandono de las criaturas como una forma de infanticidio legal”.

Reelaboració a partir de: TRINIDAD, Pedro (1996) “La infancia delincuente y abandonada” a BORRÀS LLOP, José Maria (direcció) *Historia de la infancia en la España Contemporánea. 1834-1936*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Pàgs. 503, 506 i 507.

“Segons Madoz, el 1847 van néixer a Madrid 3724 nens, 1547 dels quals van anar a una borderia (Casa de Caritat). És a dir, hi anaven a parar un de cada quatre o cinc nascuts.

I això no era privatiu de Madrid. A d'altres ciutats passava el mateix. A La Corunya la proporció era un expòsit de cada 3,3 naixement; a Sevilla, un de cada cinc; a València, un de cada quatre. La proporció era similar a Barcelona.”

Menéndez Pidal, G. (1988) La España del siglo XX vista por sus contemporáneos. Madrid. Centro de Estudios Constitucionales.

Activitats:

1. A partir de la lectura del text sobre les malalties infantils més comunes, assenyala quines eren les malalties que provocaven més mortalitat. Assabentat sobre l'existència d'aquestes malalties a l'actualitat. Són mortals al nostre país?. ¿I a d'altres països?.

2. Comenta el document, responsabilitat materna de la mortalitat infantil. ¿creus que es podia culpabilitzar les mares d'aquesta qüestió?. ¿Quins factors creus que poden explicar els arguments de l'autor?.

3. A partir dels documents sobre les despeses d'alimentació d'una família obrera, explica les característiques de la dieta d'una família obrera. Quins eren els aliments més importants? Creus que eren adequats per prevenir possibles malalties?.

4. Llegeix tots els documents d'aquest apartat i fes un esquema que resumeixi les diverses causes de la mortalitat infantil. ¿Quines et semblen les més determinants?.

5. Busca informació sobre l'epidèmia de grip del 1918. Pots consultar llibres i preguntar a la teva família. Quins grups d'edat van ser els més afectats? ¿Com es van organitzar les famílies per atendre la gent malalta i continuar treballant fora de casa?.

6. Continua investigant a la teva família. Ara has de buscar informació sobre la generació dels teus avis i de les teves àvies.

- Quants germans i/o germanes van tenir? A quina edat van morir?.
- A quina edat es van casar? Quantes criatures van tenir?
- Quantes criatures de la família van morir durant el primer any de vida?.
- Quantes no van arribar als 13 anys? ¿De quines malalties van morir?.
- Amb tota la informació recollida, fes un arbre genealògic de la teva família, des de la generació dels avis i les àvies fins a la teva, apuntant anys de naixement, defunció, matrimoni i naixement de les criatures. ¿Quins et semblen els canvis demogràfics més importants que s'han produït entre la primera generació i la teva?.

7. Llegeix el document sobre l'abandonament de les criatures i respon les qüestions següents:

- Què eren les *inclusas* o borderies?. Busca informació sobre aquestes institucions a la teva ciutat. ¿Quantes n'hi havia? Es conserven a l'actualitat aquests edificis? ¿A quines activitats es dediquen? .

- Assenyala les principals causes de l'abandonament de les criatures.

- Comenta la frase del text: “*Con estas cifras de mortalidad no es extraño que se considere el abandono de las criaturas como una forma de infanticidio legal*”.

2.3. Actuacions mèdiques, institucionals i veïnals.

La ideologia de la domesticitat.

“A l'últim terç de segle XVIII, es produeix una espècie de revolució de les mentalitats. La imatge de la mare, de la seva funció i la seva importància, pateix un canvi radical. A partir del 1760, són nombroses les publicacions que aconsellen les dones ocupar-se personalment dels seus fills i els hi manen que els hi donin el pit. Li creen a la dona l'obligació de ser, per damunt de tot, mare i engendren un mite que dos-cents anys més tard seguiria més viu que mai: el mite de **l'instint maternal**, de l'amor espontani de tota mare envers el seu fill. La novetat, respecte als dos segles anteriors, consisteix en l'exaltació de l'amor maternal com a valor simultàniament natural i social,

favorable a l'espècie i a la societat. La causa principal d'aquest canvi de mentalitat, és la preocupació de governants, metges higienistes, filòsofs, etc. per les elevades xifres de mortalitat infantil que comprometien el procés de desenvolupament industrial i econòmic.”

Reelaboració a partir de: BADINTER, Elisabeth (1991) *¿Existe el instinto maternal? Historia del amor maternal. Siglos XVII al XX*. Barcelona. Paidós.

.....

“ El prototipus de dona ideal era la “Perfecta Casada”, dedicada a la seva família; la ideologia entorn de les dones es fonamentava en l'ideari de la domesticitat i del culte de la maternitat com a màxim horitzó de realització femenina. Establia de manera clara els confins de l'actuació femenina a l'àmbit domèstic de la llar, perquè a diferència d'altres èpoques, el seu eix fonamental fou la idea de la divisió d'esferes: és a dir, la participació de l'home en l'esfera pública, en la producció, la cultura i la política i el relegament de la dona a l'espai domèstic, a la llar i la família, atès que la seva funció primordial era la de ser mare i esposa.”

NASH, Mary (1988) *“Treball, conflictivitat social i estratègies de resistència: la dona obrera a la Catalunya contemporània” a Més enllà del silenci*. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Pàg. 153.

Cronologia de vacunes i sèrums.

1789. Obtenció empírica de la vacuna contra la verola.

1884-85. Vacuna contra la ràbia.

1885. Vacuna contra el còlera.

1894. Sèrum antidiftèric.

1904-1914. Vacuna contra el tifus.

1912. Vacuna contra la diftèria.

1922. Vacuna contra la tuberculosi.

L'atenció a les dones embarassades.

“Todas las mujeres pobres de Barcelona, aún las que no han sido visitadas previamente en el Dispensario de embarazadas, tienen derecho a ser asistidas, cuando en el parto o alumbramiento se presente alguna dificultad; bastando para ello la presentación de un certificado de pobreza.

(...) Grandes son las dificultades que han de vencerse en la prestación de un servicio de esta índole; veámoslas prácticamente.

La sala de operaciones que nos brinda la casa del pobre, es lo que nos interesa en primer término para esta asistencia. Se trata casi siempre de una habitación de reducidas dimensiones, donde el más pequeño movimiento desplaza personas u objetos entasados, sin orden ni concierto, sin apenas luz ni ventilación, y positivamente sucia; desprovista casi siempre de agua, de carbón y gas, y con duras penas aparece algún trapo limpio, que venga al auxilio de nuestras manos.

¿Y en qué condiciones debe ser prestada aquella asistencia? Sin disponer de los medios necesarios para mejorar aquel peligroso ambiente en que hallamos aquellas pobres mujeres; sin la colaboración indispensable de auxiliares, de material operatorio, de material de esterilización previsto todo para la práctica de aquellas delicadas intervenciones en que la asepsia y antisepsia deben extremarse hasta el más insignificante detalle(...)

No obstante, eran a veces tan deplorables las condiciones que rodeaban a aquellas mujeres, que nos veíamos obligados a enviarlas al Hospital.”

GARCÍA QUINTANA, S. (1914). *La protección a la maternidad y a la primera infancia en Barcelona*. Barcelona: F. Alés, pp.34-35.

Las gotas de leche. La Casa Municipal de lactància de Barcelona.

“El Municipio de Barcelona sostiene la más importante de nuestras instituciones de Puericultura. Es la llamada Casa Municipal de Lactancia, fundada en 1907 (...). Tres servicios importantísimos se vienen prestando en dicha institución: el de Topología, el de Puericultura propiamente dicha, y el de Pediatría.

El primero de dichos servicios (Sección de Tocología) tiene por objeto la asistencia de la mujer durante todo el período de la puerperalidad. Atiende, ante todo, a las embarazadas pobres.

Una de las mayores ventajas del servicio de partos a domicilio, reside en el hecho de poder evitar la dolorosa separación a que se ve obligada la embarazada que por falta de los más indispensables recursos, necesita ingresar en un hospital o en una maternidad (...) Esta asistencia corre a cargo de cuarenta comadronas.”

Sección de Puericultura de la Casa Municipal de Lactancia.

“Todos los servicios de Puericultura, para merecer el nombre de tales, deben referirse a los siguientes extremos:

a) Enseñar a las madres el modo de efectuar la lactancia; enseñarlas cómo deben utilizar ciertos preceptos higiénicos para la salvaguardia de la salud de sus hijos; enseñarlas, por fin, cómo deben efectuar el destete.

b) Vigilar las funciones digestivas del niño, hasta terminado el segundo año de su vida; vigilar cómo se opera su desarrollo; vigilar toda inminencia morbosa <enfermedad> que pudiera presentarse, para poder combatirla a tiempo.

y c) Proporcionar a las madres los medios necesarios para el mejor cumplimiento de esta lactancia: leche esterilizada, medicamentos, alimentos, etc., etc.

(...) De la labor realizada en la Casa Municipal de Lactancia se desprenden dos graves errores.

1er error. Es un hecho corriente el creer que la lactancia materna no necesita de dirección alguna, y por consiguiente, que toda madre que cría y tiene a su hijo robusto, no necesita para nada acudir a ninguna de estas consultas de niños.

En la práctica este error se traduce del siguiente modo: puesto que la lactancia materna no necesita de guía alguna, todas las guías son lícitas igualmente (...) por eso todo el mundo cree tener derecho a intervenir y discutir cuestiones de higiene infantil. Este error viene sancionado por nuestra más importante institución de Puericultura.

2º error. El convertir una obra de Puericultura en un poderoso foco de propagación del biberón; es decir, del mayor de los enemigos declarados del niño de

pecho pobre.(...) Este error se ha glorificado en la moderna Casa de Lactancia. Toda ella es un monumento a la lactancia artificial. Una verdadera apoteosis del biberón municipal he presenciado en la fachada del edificio. ¡El biberón amparando al niño pobre! ¡Barcelona dedicándole un recuerdo imperecedero!.”

García Quintana, S. (1914). *La protección a la maternidad y a la primera infancia en Barcelona*. Barcelona: F. Alés (extractos), pp. 30-46

“La mare jove que no podia pagar una dona del poble o de la colònia perquè li portés la criatura a mamar, durant la pausa de l'àpat, la tenia prop d'ella, al costat del teler, en una caixa que feia de bressol. A migdia, un llarg seguici de dones, amb grans paneres damunt del cap, baixava el pendís que separa el poble de la colònia, per portar el dinar als treballadors. Aquestes dones solien ser de la família però a vegades feien el servei a canvi d'una remuneració mòdica. També era feina de criatures que, uns quants cops al dia, feien el trajecte de poble a la fàbrica per portar la carmanyola a tres o quatre obrers, a canvi d'algunes monedetes”.

Testimoni d'Engràcia Torrella Estruch, que va començar a treballar a la fàbrica de Can Sedó el 1892, als 8 anys a DOREL-FERRÉ, Gràcia (1992) *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la colònia Sedó*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Llars d'infants a les fàbriques.

“Es cierto, hay que reconocerlo, que algunas fábricas han habilitado locales a propósito, junto al mismo edificio, donde se guarda a las criaturas y se permite a las madres dar el pecho a sus hijos en las horas habituales. Pero el ejemplo no está suficientemente generalizado todavía y esto supone perjudicar a tiernas criaturas que llevan ya, desde los primeros meses de su vida, secuelas de debilidad.”

Dr. Xala Barder. (1915). "Les condicions higièniques de la vida obrera en tallers i fàbriques". *La Nació* (2 Octubre), pàg.7.

Reglament de la Casa cuna de la colòna tèxtil el Borgonyà, el 1944. (la institució es va inaugurar el 1928).

“Ingresos y bajas- los pequeños ingresan en la Casa Cuna cuando la madre se reintegra al trabajo después del parto y son dados de baja a los 15 meses de edad, prescindiendo de la fecha de su ingreso en la misma. De no disponerse de camas vacías al reintegrarse las madres al trabajo, se esperan hasta que las bajas sucesivas les corresponda, siendo para ello llamadas por riguroso turno de inscripción que lo es en todos los casos el de la fecha que la madre se reintegra al trabajo. Cuando ocurre que en un mismo día se reintegran al trabajo más de una parturienta y no se dispone de camas vacías para atender a todas a la vez, se da la preferencia a las que llevan mayor tiempo prestando servicio en la Compañía.”

Durante las horas de trabajo se concede a las madres dos períodos de media hora cada uno (una la primera mitad de la jornada y el otro en la segunda mitad de la misma) para amamantar a sus hijos. Para ello se dispone de local adecuado. A las criaturas se les cambia la ropa interior las veces que son necesarias y por lo menos cuatro al día. Las criaturas permanecen vestidas con la ropa interior de la Casa Cuna, propiedad de la Compañía, desde su ingreso hasta cumplir los quince meses de edad que son dados de baja.”

DD. AA. (1996) *Borgonyà una colònia industrial del Ter. 1895-1995*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Pàg. 262.

Reglament del Montepio Ntra. Sra. de los Dolores.

“Art. 1º. El único objeto de éste Monte-pio es asegurar el socorro diario a los individuos que lo forman cuando por enfermedad ó desgracia no puedan ejercer ninguna clase de trabajo.

Art. 2º. El Monte-pio constará de tantos individuos como determine la Junta, mientras reunan los requisitos siguientes: 1º. Que sean operarios de las fábricas. 2º. Ser de buena conducta y gozar de buena salud. 3º. No pasar de 65 años de edad.

Art. 11. El Monte-pio se compondrá de dos clases o categorías: la primera comprenderá a todos los varones y hembras desde diez y seis años en adelante que

pagaran cuatro reales mensuales, y los de segunda que comprenderán todos los demás niños y niñas y estos pagaran dos reales mensuales.

Art. 13. 3. (...) y las mugeres por enfermedad de parto, este les abonará durante diez días diez reales diarios. (...) 5. Cuando haya necesidad de velar un enfermo que será cuando el Médico del Monte-pío lo ordene, se pasará a la familia a más de los socorros estipulados, ocho reales diarios hasta que haya desaparecido la necesidad de velar.”

Reglamento del Montepío Ntra. Sra. de los Dolores creado para socorro de los operarios de las fábricas de D. Esteban Burés e hijos y de D. Mariano Puig y Compañía, situadas en Castellvell y Vilar (1884) Imprenta de José Abadal. Pp. 1-5.

CAPÍTULO I. OBJETO, GOBIERNO Y RÉGIMEN DEL MONTEPIO.

“Art. 3º. El que desee ingresar en el Monte-pío deberá ser persona de toda honradez, de buenas costumbres, que disfrute de buena salud, que tenga la edad de quince años cumplidos y no pase de los 35 y tener un año de residencia en el pueblo.

Art. 4º. Para ser admitido en el mismo deberá ser propuesto por 3 individuos del Monte-pío a la Junta directiva, presentando además el que desee ser admitido, una certificación de dos facultativos que acredite la buena salud del propuesto.

Art. 5º. Admitido el propuesto por la Junta directiva en el Monte-pío, deberá entregar al Tesorero la cantidad de cinco pesetas en concepto de entrada, que ingresarán en la caja social.

Art. 6º. El individuo que enfermarse no podrá percibir subsidio alguno pecuniario hasta tanto de haber cumplido 3 meses á contar desde el día de su admisión (...)”

CAPÍTULO II. OBLIGACIONES DE LOS INDIVIDUOS.

“Art. 8º. Todo individuo viene obligado á pagar puntualmente el domingo 1º de cada mes la cantidad de una peseta al Recaudador para atender al socorro de los individuos enfermos y á los gastos ordinarios y extraordinarios del Monte-pío (...).

Art. 15. Cuando por enfermedad grave haya una verdadera necesidad de velar á un enfermo que será cuando el médico de cabecera ó del Monte-pío lo ordene, y tengan necesidad de poner pagando á personas estrañas á la familia, por no poder ésta

soportarlo, se pasará á la familia á mas de los socorros estipulados tres pesetas diarias que se abonarán de la manera siguiente: Se nombrarán diariamente dos individuos del Monte-pío que les corresponde la vela por turno; y éstos en su lugar pagarán una peseta cada uno, y una que se abonará a la caja social, hasta que haya desaparecido absolutamente la necesidad de velar.”

Reforma del Reglamento del Monte-pío que bajo el título de S. Juan Bautista funciona en Castellbell y Vilar desde octubre de 1882. (1900) Manresa. Imprenta y Librería de Luis Roca. Pp. 5-9.

Observacions: La llei de 1900 prohibint el treball infantil, explica la diferència entre els articles 11 i 3r dels dos reglaments. El de Can Burés fa palesa l'existència del treball infantil “*Todos los demás niños y niñas*” (menors de 16 anys). Cal assenyalar però que tenint en compte l'incompliment general de l'esmentada llei, aquesta nova reglamentació deixava sense cap mena d'assistència a les criatures treballadores.

El reglament de 1900 posa com a condició per a l'admissió en el Montepio, tenir un any de residència al poble qüestió que possiblement està relacionada amb una onada immigratòria durant aquells anys.

Altres diferències que es poden observar, en el segon reglament, són la desaparició de tota referència a les dones i les condicions més estrictes per als associats (5 pessetes d'entrada, 3 mesos de carència...).

És interessant el sistema de vetlla de les persones malaltes. Indica la dificultat d'atenció a les persones malaltes per part de la família ja que generalment tots els membres de la família treballaven.

Les xarxes de solidaritat veïnal. Testimonis orals.

“ (...) parlen, la gent gran, que en una pesta de grip que hi va haver pels anys 19 ó 20 (...) doncs, l'empresa va portar metges de fora, deixava sortir persones de la fàbrica per anar a ajudar els malalts. Corria un grup de dones a cada carrer que anaven a les cases on tots estaven malalts a canviar-los el llit, a donar-los les medecines (...).”

“Penseu que hi havia molta compenetració; mireu què passava al carrer Catalunya, on hi ha 10 pisos (...) aquella gent treballava a la fàbrica i els fills anaven al col·legi, doncs

hi havia la veïna del núm. 10 que tenia la missió, a migdia, allà a les 11, de passar casa per casa, anar a mirar els fogons, que llavors eren de carbonet, i l'olla que estava bullint, treure la carn d'olla, i tirar-hi la pasta; aquella gent, quan plegava a les 12, tenia el dinar fet.”

Testimoni de Manel Comellas Ibíd. *Viure en una colònia. Borgonyà.*

“ (...) Teníem com una mena de privilegi (...) potser el fet de viure amb les cases tan juntes (...) hi havia com una mena de d'ajudar-se i una manera de viure (...) no ho sé, veure un grup de dones que jugava a cartes a la porta d'una casa, per exemple, veure en una casa on hi havia un malalt una corrua feta de persones anant a preguntar si podien ajudar en res... sempre ha sigut així (...).”

Testimonis recollits en el vídeo de PORTELL, Toni; ROSANES, Jordi (1995). *Viure en una colònia. Borgonyà.* TVO (Televisió d'Osona).

Activitats:

1. Llegeix atentament els documents sobre **la ideologia de la domesticitat** i resol les qüestions següents:

- Comenta la frase del primer text: “Li creen a la dona l'obligació de ser, per damunt de tot, mare i engendren un mite que doscents anys més tard seguiria més viu que mai: el mite de **l'instint maternal**, de l'amor espontani de tota mare envers el seu fill.”

- Elabora una definició de **ideologia de la domesticitat**.

- Explica de quina manera es pot relacionar la difusió d'aquestes idees sobre el paper de les dones amb la industrialització.

- Creus que totes les dones podien realitzar el model femení que plantegen els documents?.

2. Al nostre país, l'extensió de les vacunes a tota la població va ser molt lenta. Sabries explicar el perquè?. Busca informació sobre el sistema de vacunació actual. Contra quines malalties es vacuna a les criatures?. A quina edat?. Qui s'encarrega de vacunar?.

3. Defineix Pediatria i Puericultura. Quines diferències hi ha?.

4. A partir dels documents explica què era un Montepio i quines funcions tenia?.
A l'actualitat, quines institucions s'encarreguen d'aquestes funcions?.

5. Comenta els textos sobre la solidaritat veïnal. ¿Per què creus que la gent s'ajudava tant ? Creus que una situació com la que expliquen els testimonis es podria donar a l'actualitat?.

3. Recull iconogràfic.

SANTAMARIA, Marceliano (1894) *Serà diftèria?*. Oli sobre tela. Diploma de l'Exposició de Belles Arts de BCN, 1894. BORRÀS LLOP, J.M. *Historia de la Infancia*.

Anunci per augmentar la llet materna a "Patufet" Barcelona, 16/II/ 1935. Id. il.lustració 127.

Cartell comercial oferint dida (1826) Anònim. (aquarel·la) Museu d'Història de la ciutat de BCN. Ibíd. il.l 128.

Dues dides al Passeig de Gràcia. Ibíd. il.lustració 131.

Cabra donant de mamar a una criatura. Ibíd. il.l. 134.

"Gota de leche" a la Inclusa de BCN. Arxiu de la Casa de maternitat de BCN. Ibíd. Il.l. 178.

Foto Hospital de nens pobres de BCN. Grup de mares en les dependències de la "Gota de leche" on els donaven "ampolles de llet maternitzada"(1914) . *España Médica*. Madrid, 10-1-1914. P.5. Ibíd. il.l 179

SANCHO PIQUÉ, Josep (sense data) *Vacuna*. Pintura. Oli sobre tela. Museu d'Art Modern de Tarragona.

Foto de la Sala de Cirurgia de nens de l'Hospital Clínic de BCN. Al fons estava la Sala de Cirurgia de nenes. Andrés Martínez Vargas (1915) *Tratado de Pediatria*. Barcelona. Tip. Lit. J. Vives. P. 35. Ibíd. Il.l. 160.

SOLA, Andreu *Lo bressol buyt. L'Esquella de la Torratxa*. Barcelona, 11-IV-1893, pàg. 237.

Pati de la *Casa Cuna de la colònia El Borgonyà*. D.AA. (1996) *Borgonyà una colònia industrial del Ter. 1895-1995*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Pàg. 264.

TREBALLAR DES DE LA INFÀNCIA.

- 1. Introducció, objectius didàctics i bibliografia específica.**
- 2. Treball infantil i economies familiars.**
- 3. Criatures a tota mena d'ocupacions i treballs.**
- 4. El treball infantil a la indústria tèxtil. El cas de les colònies industrials.**
- 5. Mesures per reduir el treball infantil.**
  - 5.1. Legislació sobre el treball de les dones i les criatures.**
  - 5.2. El paper de la Inspecció de Treball.**
  - 5.3. L'opinió d'higienistes i empresaris.**
  - 5.4. La posició de les organitzacions obreres.**
- 6. Recull iconogràfic.**

1. Introducció, objectius didàctics i bibliografia específica.

Des de fa anys, l'àmbit familiar, com a marc d'anàlisi, forma part de la historiografia. Investigacions recents sobre salaris i nivells de vida han començat a destacar també la transcendència dels grups domèstics i de les economies familiars. No obstant això, encara no s'ha valorat suficientment l'aportació del treball infantil. Aquest desinterès ha permès, durant molt de temps, l'ocultació en

els censos de població activa, de les xifres de treball infantil. Tradicionalment s'ha considerat com a subsidiari del treball adult.

A la Catalunya del S.XIX i a les primeres dècades del S.XX, les decisions sobre treball infantil van ser adoptades generalment en el sí de la família i determinades per factors d'ordre socio-econòmic. Per aquesta raó, és fonamental tenir en compte la pluralitat i complexitat de les economies domèstiques, ja sigui com a unitats de producció que utilitzaven la força de treball de les criatures o únicament com a unitats de consum receptores del salari de les filles i els fills ocupats fora de casa.

A les enquestes sobre condicions de vida i de treball en el món rural, realitzades a partir de mitjan segle passat, el treball infantil apareix com una de les estratègies familiars que feien possible la supervivència del grup domèstic. Les famílies jornaleres, necessitades d'ingressos suplementaris, es veien obligades a col·locar les criatures en llocs de treball al camp, al servei domèstic o a les colònies tèxtils i manufactures instal·lades a les zones rurals.

La família obrera subsistia gràcies als salaris percebuts per tots els seus membres. El terme *salari familiar* destaca la gestió per part de la unitat domèstica, dels diversos salaris necessaris per sobreviure. En les zones de colònies tèxtils, on es mantenia el treball agrícola d'alguns membres de la família —generalment homes grans o solters—, la supervivència dels grups domèstics, especialment en èpoques de crisi, va ser possible gràcies als aliments obtinguts gràcies als horts o als galliners familiars.

L'oferta de treball infantil es va mantenir durant quasi un segle a causa de la insuficiència del salari pagat al pare i a la mare, a l'absència d'una acció social pública fins a principis de S.XX, al desenvolupament d'una nova demanda de treball sorgida amb la industrialització i al manteniment d'un sistema d'aprenentatge i qualificació basat en l'experiència i l'antiguitat.

Nombroses fonts testimonien la presència de nenes i nens en els més diversos treballs, sobretot a la indústria tèxtil, a les fàbriques de vidre i al sector de l'alimentació amb jornades de fins a dotze hores i amb ínfims salaris que permetien als empresaris abaratir la producció substituint treballadors adults per criatures.

A finals de S.XX, seguint l'exemple d'altres països, es va produir un moviment a favor de la intervenció de l'Estat per tal de regular el treball infantil. La primera llei de 1873 va coincidir amb la Primera República i no es va arribar a aplicar. El 1900 es va promulgar la *Ley de trabajo de mujeres y niños*. Prohibia totalment el treball a menors de deu anys i el treball nocturn als menors de catorze. Escurçava la jornada laboral i establia mesures per garantir l'escolarització. No obstant això, la situació de la infància no va millorar immediatament. Les *Memòries de la Inspecció de Treball* informen sobre el constant incompliment de la legislació a tots els sectors productius. Les baixes taxes d'escolarització confirmen també l'escassa efectivitat de la llei. La Segona República va donar un pas molt important en la protecció de la infància en ampliar la prohibició de treballar als menors de catorze anys. Tot i així, el treball de les criatures es va mantenir durant la primera meitat del nostre segle. Encara que actualment ens sorprenguin les elevades xifres de treball infantil fins a períodes històrics tant recents, cal tenir en compte que per a la majoria de la població aquesta era una situació tan habitual que no s'acostumava a qüestionar. El conceptes d'infància i d'adolescència tal com els entenem ara no existien. Les persones entraven directament a la vida adulta a partir del contacte amb les persones grans a través de la família i del treball. Els testimonis orals ens mostren com la noció del treball que tenien les criatures no es corresponia amb el que podríem pensar amb termes actuals. Per a la majoria era un fet normal que formava part de la vida de totes les persones. Segons l'experiència personal, es vivia o com una obligació que no admetia rèplica o fins i tot, en alguns casos, com un joc.

Objectius didàctics.

Reconèixer el paper central de l'àmbit familiar com a escenari i motor que fa possible el desenvolupament de totes les activitats humanes tan privades com públiques.

Redefinir el concepte treball de manera que inclogui a totes les persones i les activitats que realitzen.

Recuperar les vivències dels espais privats com a àmbits centrals en la vida de les persones on té lloc la reproducció, la socialització i el manteniment de la vida.

Facilitar la transmissió generacional analitzant les trajectòries personals com a elements que connecten amb el passat i posen les bases del futur.

Posar de relleu el biaix androcèntric de les dades estadístiques.

Obtenir una visió més completa del món laboral tot mostrant la complexitat de les activitats econòmiques tan en l'economia formal com en la informal.

Reconèixer el valor del treball que històricament han realitzat les dones i les criatures.

Mostrar una actitud crítica davant la desigualtat i la discriminació laboral per raó de sexe o edat.

Donar un paper protagonista a l'alumnat en la construcció del coneixement.

Bibliografia específica.

BORRÀS LLOP, José Maria (1996) “*Zagales pinches y gamenes... aproximaciones al trabajo infantil*” a BORRÀS LLOP, José Maria (direcció) *Historia de la infancia en la España Contemporánea. 1834-1936*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Pàgs. 229-309. Iconografía pàgs. 312-346.

CAMPS CURA, Enriqueta (1991) “*Els nivells de benestar al final del segle XIX. Ingress i cicle de formació de les famílies a Sabadell (1890)*”. *Recerques* n. 24, pp. 7-21.

CAMPS CURA, Enriqueta (1995) *La formación del mercado de trabajo industrial en la Catalunya del S. XIX*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

CAMPS CURA, Enriqueta (1997) *Las transformaciones del mercado de trabajo en Catalunya (1850-1925): migraciones, ciclos de vida y economías familiares*. *Revista de Historia Industrial* núm. 11, pàgs. 45-70.

D.D. AA. (1996) *Borgonyà. Una colonia industrial del Ter. 1895-1995*. Barcelona. Eumo.

DEU BAIGUAL, Esteve (1987) “*Evolució de les condicions materials dels obrers sabadellencs de la indústria llanera en el primer quart del segle XX*”. *Arraona (Sabadell)* n. 1, pàgs. 43-52.

DOREL-FERRÉ, Gràcia (1992) *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la colònia Sedó*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

FERRER I ALÒS (1989) "Familia i indústria tèxtil en un poble de la Vall del Llobregat" a *L'activitat industrial a la Catalunya interior*. Miscel·lània d'Estudis Bagens núm. 6. Centre d'Estudis del Bages. Pàgs. 133-136.

GABRIEL, Pere (1988) "Sous i cost de la vida a Catalunya a l'entorn dels anys de la Primera Guerra Mundial" a *Recerques* núm. 20, pp. 61-87.

GUTIÉRREZ MEDINA, Ma. Lluïsa (1997) *La España Industrial 1847-1853. Un model d'innovació tecnològica*. Barcelona. Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya. Tesi doctoral.

MASATS LLOVER, Joan (1997) *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i el Vilar*. Manresa. Centre d'Estudis del Bages. Col·lecció Monogràfics núm. 17.

PASCUAL I DOMÉNECH, Pere (1991). *Fàbrica i treball a la Igualada de la primera meitat del segle XX*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PÉREZ -FUENTES, Pilar (1993) *Vivir y morir en las minas. Estrategias familiares y relaciones de género en la primera industrialización vizcaína (1877-1913)*. Bilbao. Universidad del país Vasco.

SALLARÉS i PLA (1892) *El trabajo de las mujeres y los niños. Estudio sobre sus condiciones actuales*. Sabadell. Topografía Antonio Vives.

SOTO CARMONA, Álvaro (1989) *El trabajo industrial en la España contemporánea (1874-1936)*. Barcelona. Anthropos.

2. Treball infantil i economies familiars.

El salari d'una família obrera.

"Segons estimacions diverses, el pressupost setmanal mínim d'una família obrera de cinc membres, amb una parella adulta i tres fills, era el 1904, el 1913 i 1919, respectivament, de 65,50, 59,80 i 95,50 pessetes.

En una família hipotètica formada pel pare (teixidor), la mare (ordidora) una filla gran (metxera), una filla petita (encanyadora) i un fill petit (mosso de perxes), les possibilitats de cobrir el pressupost mínim variaven segons els anys, tal com ens mostra el quadre següent:

Salaris setmanals, ingressos i pressupost familiar.

Salaris setmanals en pessetes.	1904	1913	1919
Teixidor	27,00	28,50	43,60
*Ordidora	13,00	17,00	26,00
*Metxera	12,50	12,50	23,80
*Encanyadora	7,50	13,00	25,50
*Mosso de perxes	11,00	12,50	18,00
Ingressos familiars en pessetes.			
Pare i mare	40	45,50	69,60
Pare, mare i filla gran	53	58	93,4
Pare, mare i les dues filles	60,5	71	118
Pare, mare i els tres fills	71,5	83,5	136
Pressupost familiar en pessetes	65,5	59,5	95,5

*Ordidora: Obrera que preparava els fils per a l'ordit dels telers.

*Metxera: obrera que treballava en una màquina utilitzada en el procés de filatura anomenada metxera.

*Encanyadora: obrera que s'encarregava de passar el fil de l'ordit per la creu.

* Mosso de perxes: noi o nen que treballava a la perxa —màquina utilitzada en el pentinat o cardat de teixits—.

“Veiem, doncs, que en cap d’aquests anys, treballant el pare, la mare i la filla gran no es cobreix el pressupost familiar mínim, encara que en 1913 i 1919 el dèficit és petit. L’any 1904 han de treballar els cinc membres de la família per cobrir les despeses. L’any 1913 i l’any 1919 no cal que treballi el fill petit.

El 1919, les coses només podien haver millorat relativament, El sou d’un teixidor permetia disposar de 6,23 pessetes diàries. Comparant aquest jornal amb els preus de subsistències que proporciona la Junta Local de Reformes Socials, un quilo de bacallà absorbia el 60% d’aquest jornal i una dotzena d’ous el 64,2%; però també, dos quilos de pa, dos quilos de patates, un quilo de mongetes i un litre de vi representaven el 51,2% del jornal”.

DEU BAIGUAL, Esteve (1987) *“Evolució de les condicions materials dels obrers sabadellencs de la indústria llanera en el primer quart del segle XX”* a *Arraona* (Sabadell) n. 1, pàgs. 48-49.

La dieta d’una família obrera a finals de S. XIX.

“L’obligada frugalitat de cada dia. La minestra dels nostres obrers, en sa majoria, era d’una senzillesa i parquedat que rarament tenien de prendre remei per agafar gana. En anar a treballar, a les cinc, un quarto d’aiguardent o mig petricó de barreja de mistela i aiguardent i una queixalada de pa sucac amb oli. Esmorzar, a dos quarts de nou. Un plat de mongetes, patates, cols, bròquil i mitja arengada; un o dos tragos de vi amb el porró, i en paus. A les dotze, un plat d’escudella amb força patates i cols, feta amb una maurada de sagí i mitja terça de carn, muia o cap de costella i un tall de cansalada, tot barrejat al mateix plat. No hi havia el costum de fer plat separat per la carn d’olla. Qui prenia un bocí de pa sucac amb oli o vi per postres ja era un malgastador. El porró ple de vi no mancava al més pobre. La major part de cases ni paraven taula, el plat fondo a la mà, l’un assegut al primer graó de l’escala, qui al banc, d’esquena a la taula. Culleres de fusta, de ganivet i de forquilla no se n’usaven. Els pans de dotze lliures eren els petits.

Per sopar, una sopa de suc de bròquil o mongetes; després la vianda i una plata d'enciam, tomàquets i pebrots, cebes i olives. Tot es prenia amb els dits.”

BURGUÉS, Marian (1929) *Sabadell del meu record*. Pàg. 188. Citat a DEU BAIGUAL, Esteve (1987) “Evolució de les condicions materials dels obrers sabadellencs de la indústria llanera en el primer quart del segle XX”. *Arraona* (Sabadell) n. 1, pàgs. 48-49.

Horts i galliners.

“Totes les cases dels treballadors disposaven, en terrenys de la fàbrica, d'uns petits galliners, que constaven d'unes gàbies de fusta amb uns baixos on es criaven gallines i dues conilleres al damunt. Era un petit recurs que ajudava l'economia familiar amb ous i conills per alegrar la taula familiar els diumenges, o per fer un berenar en alguna font. (...) En alguns casos, com a can Borràs, el galliner era emmurallat i cada llogater disposava de la clau d'entrada. En altres colònies eren sense aquesta protecció, si bé poc o molt eren vigilats pel *sereno* exterior de la colònia.

El fem que produïen era transportat als horts familiars, ja fossin en terrenys cedits per la fàbrica mitjançant un llogar simbòlic, o bé els que es cultivaven als marges del riu o de les rieres. L'economia familiar era dràstica: la cendra de la llar de foc, on es cremava llenya, juntament amb la dels fogons, es portava a l'hort per fer-la servir d'adob. Les triadures de les verdures que es consumien es tallaven pacientment i s'amanien amb *segones* o *quintes* i servien per engreixar l'aviram del galliner. Les restes del menjar servien per algun gat o gos que la família tenia. Així doncs, parlant en termes ecològics, el procés de reciclatge era complet.”

MASATS, Joan (1997) *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i el Vilar*. Manresa. Centre d'Estudis del Bages. Col·lecció Monogràfics núm. 17. Pàgs. 205-206.

Còpia d'un contracte d'arrendament.

“3º *El arrendatario podrá criar conejos y aves exclusivamente para consumo doméstico, debiendo tenerlas debidamente acondicionadas en el patio de la casa y en*

jaulones cuyas medidas no excedan de 1,25 metros de largo por 1,50 metros alto por 0,75 metros de fondo, siendo el número máximo de animales que en junto podrá criar de SEIS. Será preciso que los jaulones se hallen en las debidas condiciones de limpieza e higiene, pudiendo la arrendadora prohibir sin más explicaciones el tener conejos y aves, siempre que crea que no se cumplen dichos requisitos o cuando por epidemia u otras causas lo considere conveniente.”

Ibíd. DD. AA. (1998) Borgonyà... pàg. 262.

“(…) I a casa, que no hi havia aigua, l’havíem d’anar a buscar a la font, a la Fonda. Allà hi havia una font que venia l’aigua de la fàbrica. (...) Allà havíem d’anar a buscar l’aigua. I llum tampoc n’hi havia, que jo recordi. Me’n recordo ben bé quan a casa hi havia llum de carburo i d’oli i espelmes, sí. Però la mare tenia un llum de carburo, i me’n recordo: això era al menjador i a la cuina hi posava el llum com en el cantó i il·luminava la cuina i el menjador. I quan vam posar llum, la meva mare només va posar tres llums a casa. Tres llums: un a la cuina i menjador, il·luminava, un al passillo, que il·luminava les habitacions del corredor i un altre a la seva habitació. Tres i prou. (...)

(...) El dissabte a la tarda fèiem festa i anàvem a comprar. Però aprofitàvem molt per anar a buscar llenya, eh. Vull dir que el dissabte i el diumenge, el dissabte a la tarda, a l’estiu, sobretot, a l’hivern no, perquè de seguida es feia fosc i ja no podíem anar enlloc, però el diumenge a buscar un feix de llenya al dematí, el diumenge al matí a buscar un feix de llenya, almenys el pare, la mare, si no hi podia anar, pues la galleda de la roba i, cap a renatar al riu, amb una galleda d’aigua calenta, la tapaven amb un davantal i de vegades hi posava un grapat de cendra que feia llexiu i una pastilla de sabó, que la meva mare sempre en tenia.“

Testimoni d’Eugènia Enrich. Entrevista realitzada a Barcelona el febrer del 1991.

Activitats:

1. Observa les dades sobre salaris familiars del quadre *El salari d’una família obrera* i resumeix la informació que ofereix.

2. A l'exercici que es proposa a continuació, es tracta que analitzis el pressupost de la teva família.

- Fes una llista de les diverses despeses familiars per ordre d'importància —alimentació, manteniment de la casa, cotxe, activitats de lleure, ensenyament, vestit, etc.—.

- ¿Quins membres de la família contribueixen amb el seu treball a cobrir el pressupost familiar?

- Poseu en comú els resultats de tota la classe, compareu-los amb la situació que exposen els documents d'aquest apartat i redacteu les conclusions.

3. Compara els salaris del pare i de la mare i els de les filles i el fill. Quines diferències observes? Quines raons podrien explicar-ho?.

4. Prenent com a exemple els percentatges de cadascun dels aliments bàsics el 1919, calcula quantes persones havien de treballar per poder alimentar tota la família. Quina devia ser la dieta alimentària d'una família com la del document?.

5. Després de la lectura del text *Horts i galliners*, comenta la frase: “Així doncs, parlant en termes ecològics, el procés de reciclatge era complert.”

6. Completa la informació dels documents, i explica quines eren les fonts d'energia més utilitzades a les llars. ¿Com creus que farien les feines domèstiques a la majoria de les cases?.

3. Criatures a tota mena d'ocupacions i treballs.

Cens obrer de la ciutat de Barcelona el 1905.

	NENS	NENES	HOMES	DONES	CRIATURES ADULTS %
1. Indústries Tèxtils	3099	3526	11466	18557	22,07
2. Cuirs i pells	323	136	1611	384	23,01
3. Fusta	475	0	3263	120	14,04
4. Metal·lúrgia	1165	157	7201	420	17,35
5. Vidre i ceràmica	914	10	2115	30	43,08
6. Productes químics	313	352	2232	502	24,32
7. Alimentació	1234	126	6291	478	20,09
8. Confecció	644	2140	7465	10230	15,73
9. Indústries del moble	408	89	2030	159	22,70
10. Construcció	1685	0	13544	0	12,44
11. Construcció vehicles transport	178	0	2028	0	8,78
12. Indústries energètiques	96	0	2128	0	4,51
13. Paper i arts gràfiques	2157	1894	4289	1939	65,04
14. Indústries de luxe, joguines, música	758	366	1903	328	50,38
15. Transports	60	0	22081	186	0,27
TOTAL	13509	8796	89647	33333	18,14

Elaboració de J.M. Borrás Llop a partir de les dades del Cens obrer de l'Ajuntament de Barcelona corresponents al 1905.

Testimonis de treball a zones rurals.

"Vaig néixer el 1912 a Bergua de Huesca, a l'Aragó. Els meus pares eren pagesos. Tenien molts fills i poca terra. El meu pare feia de jornalier a més de lo seu. De molt joveneta vaig anar a servir i vaig estar vint-i-cinc anys en una casa, després he estat a d'altres. La meva mare feia la feina de casa i ajudava al camp, ja en tenia bastant, perquè érem nou fills. Va morir molt jove. No me'n recordo quan(...)

(...) Vivíem en una casa de pagès molt vella, molt antiga. Per menjar: pa i brou i un porc o dos a l'any. El porc el criaven ells. (...) Al col·legi vaig anar-hi només fins als sis anys. Després em van fer cuidar els animals. No sé ni llegir ni escriure. (...)

Vaig deixar l'escola perquè estava tot el dia al camp. Vigilava només que els animals no anessin als llocs dels altres veïns. Teníem sis ovelles (...) Això és de la meva infantesa. Després com que érem criatures, als tretze anys ja vaig anar a servir a una casa de pagès, a un altre poble. Després als disset anys vaig venir a Barcelona."

Vilanova, Mercè (1995). *Les majories invisibles. Explotació fabril, revolució i repressió*. Barcelona. Icaria.

"La primera vegada que vaig entrar a servir va ser quan em van llogar a casa F. per guardar porcs i quan tornava, guardava una nena petita. Tindria uns onze anys. Aquest treball d'anar a servir era molt dur, perquè treballàvem molt, no cobràvem res i menjàvem poc.

La segona vegada que vaig entrar a servir devia tenir uns quinze anys i va ser a la torre de Buirà. Al matí anava a buscar aigua amb un ase, donava de menjar als porcs i feia les feines de casa. Em pagaven unes deu pessetes. La tercera vegada vaig anar a servir a casa X, a Betesa; tenia uns disset anys i les feines que feia eren recollir herba, passar el rasplet, lligar el blat, regar l'hort, cuidar els porcs, ... Aquí ja vaig començar a veure les coses clares i em vaig dir que no tornaria mai més a servir en una casa de camp."

Testimoni d'una pagesa de Betesa recollit per COMAS D'ARGEMIR, Dolors i altres (1990) *Vides de dones. Treball, família i sociabilitat entre les dones de les classes populars (1900-1960)*. Barcelona. Altafulla. Pàg. 76.

El treball infantil a la indústria del vidre.

“Es de destacar el elevado porcentaje de infracciones que se producen en la industria del vidrio, debido al trabajo nocturno de los menores de 14 años. En esta industria, los patronos de las principales fábricas de Barcelona solicitan al IRS la supresión de varios artículos de la ley de 1900, entre ellos el relativo al trabajo nocturno, argumentando, desde la necesidad de aprendizaje, hasta la de no cortar, debido a la organización del trabajo, la jornada del niño y permitirle, por tanto, realizar al igual que al adulto, las tareas nocturnas en las fábricas, ya que los hornos Bassins, utilizados en ellas, trabajan de manera continua. Estos argumentos concluían señalando que “si un día determinado se hiciese cumplir a todas las fábricas los artículos 2º y 4º de la Ley de 13 de marzo de 1900 (...) tendrían que parar la mayor parte de las fábricas, hoy en actividad, por falta de operarios aptos para efectuar el trabajo de los menores, y se estima que sería injusto el privar a los menores de edad de poderse ganar un jornal con el que ayudar al sostenimiento de la familia.”

DE BAYO, José Manuel (1908) *La prohibición del trabajo nocturno de los menores de 18 años en las industrias españolas a fuego continuo*. Madrid. Imprenta Sucesores de M. Minuesa de los Rios. P. 19. Citat a SOTO CARMONA, Álvaro (1989) *El trabajo industrial en la España contemporánea (1874-1936)*. Barcelona. Anthropos. P. 706.

“(…) Allavons vaig anar a treballar de llauner (...) em feien portar el cabàs de les eines, i l'oficial anava amb les mans a les butxaques xiulant, i jo amb el cabàs que no podia. (...) I a l'últim pues vaig plegar també, vaig plegar o em van fotre fora (...) Era l'estiu i em van portar a la bòbila d'el Claudio (...) em van portar en aquella bòbila i allò a esbravar simplement, però em fotien les costelles, que em fotien mal els ronyons. (...) Hasta que finalment va arribar l'hivern i com que hi havia fred allavors em van portar (...), em van buscar un ofici calent, i em van portar en un forn de vidre que hi ha aquí al passatge Riera, em van portar aquí, i aquí dintre, pues aquí dintre, va ser la

caraba, cada mastegot, i cada patada al cul i cremades. Havia de treballar de nit, i una de les nits el mestre d'arca em va (...) per trencar una peça, portava una peça aixís perquè els bastons per portar les peces te'ls havies de buscar tu i clar, de tant peces portar aixís es cremaven i havia un moment que ja hi havia una botifarra a la punta del bastó, que ja no s'aguantava la peça. I va arribar un moment que una peça molt important, jo fent equilibris, vaig arribar a l'arca, la vaig tirar dintre amb tanta desgràcia... va tocar una altra peça, es van trencar totes dugues, i el mestre d'arca va deixar la forca i va vindre cap allà, em va agafar amb una mà pel coll i amb l'altra em va pegar un cop de puny terrible al mig del cap i em va deixar desvaneït per terra. Em van tindre que ressuscitar amb un balde d'aigua (...)"

Fragment d'una entrevista a Josep Peirats, realitzada a l'Hospitalet l'agost del 1976 per Àngels Caba. Els fets que explica a l'entrevista corresponen al 1918 quan l'entrevistat tenia nou anys d'edat.

“Yo he visto a dos que aún no contaban diez años, machacar piedra en mitad de un paseo, yo mismo denuncié el hecho al gobernador, esta autoridad envió a dos individuos de la Junta de Reformas Sociales al sitio donde aquellos niños trabajaban, y al advertir al encargado que debía despedirlos les contestó que no le daba la gana y que ya podían multarle, pues encontraría medios de eludir el pago de la multa.”

DE BAYO, José Manuel (1908) *La prohibición del trabajo nocturno de los menores de 18 años en las industrias españolas a fuego continuo*. Madrid. Imprenta Sucesores de M. Minuesa de los Rios. Pàg. 47. Citat a SOTO CARMONA, A. (1989).

El treball infantil en xifres.

Professions per grups d'edat i sexe a Navarces el 1936 (%).

Edat	HOMES			DONES		
	Pagès	Tèxtil	Altres	Tèxtil	“Su sexo” *	Altres *
10-14	1		99	10,4		89,6
15-19	12	61	27	78,5	3,7	17,8
20-24	9,9	50,5	39,6	85,7	7,1	7,1
25-29	11,9	60,4	27,7	85	9,4	5,5
30-34	21,5	49,4	29,1	89,9	7,9	2,2
35-39	28,2	39,4	32,4	82,7	16	1,3
40-44	38,8	35,8	25,4	70,9	20,9	8,1
45-49	53,8	30	16,2	63,6	30	6,4
50-54	57,8	25,3	16,9	57,3	41,8	0,9
55-59	42,9	39,7	17,4	52	45,3	2,7
60-64	57,8	31,1	11,1	17,5	70	12,5
65-69	58,6	13,8	27,6	13,2	86,8	-
70-74	66,7	9,5	23,8	2,7	97,3	-
75-79	85,7	-	14,3	-	95,2	4,8
+ 80	77,8	-	22,2	-	71,4	28,6

* “Su sexo” fa referència al treball domèstic. En els censos posteriors es va anomenar “sus labores”. Altres inclou tant altres professions com l’escolarització.

FERRER I ALÒS (1989) “*Família i indústria tèxtil en un poble de la Vall del Llobregat*” a *L’activitat industrial a la Catalunya interior*. Miscel·lània d’Estudis Bagens núm. 6. Pàgs. 133-136. Centre d’Estudis del Bages. Pàg. 146.

El treball infantil a les mines.

"Sóc de Mazarrón, de Múrcia. Vaig néixer el 1910. A Mazarrón el meu pare era capatàs d'una mina. La meva mare treballava a casa. Cosia perquè en sabia molt de cosir. Érem nou germans.

Vaig anar molt poc a escola. La meua escola va ser la mina. Així va ser. Als deu anys vam haver d'anar a treballar a la mina per guanyar una pesseta. Aquesta és l'escola que vam tenir. Abans dels deu anys vaig anar a escola però molt poc, però estudiar no. Escriure molt bé, no en sé. Llegir sí que en sé.

Abans de la mina també vaig treballar. A la platja, amb el trajo de bany. Carregant cistelles de minerals a les costelles. No tenia ni deu anys. Per guanyar una pesseta. Vaig estar fins que vaig venir aquí, a Barcelona, fins als divuit o dinou anys. Vaig venir a Barcelona per canviar de vida. Aviam si trobàvem alguna cosa millor, perquè allò de les mines, ja se sabia el què era. Vaig venir a Barcelona l'any 29. (...) Vaig venir en barco, no me n'oblidaré mai, d'aquells que venien carregats de gallines i coses. Vaig venir amb el meu pare i dos germans més. L'any següent va venir la meua mare i els dos germans més petits que quedaven al poble."

Vilanova, Mercè (1995). *Les majories invisibles. Explotació fabril, revolució i repressió*. Barcelona. Icaria.

.....

A la segona meitat de segle XIX, les primeres mines de carbó eren jaciments superficials—no més de 500 metres de llargària—. El treball a consistia en arrencar el mineral a mà amb un pic i una puntona —una eina de pagès—, portar-lo en cabassos fins a unes vagonetes tirades per mules i treure'l a l'exterior. Aquesta feina la feien homes que treballaven amb la única il·luminació d'una làmpada d'oli. Fora de la mina, dones, criatures i gent gran s'encarregaven de separar el carbó dels materials no aprofitables i classificar-lo segons la mida. Les condicions de treball eren molt dures. La jornada de treball era de les sis del matí fins a les sis de la tarda.

Elaboració pròpia.

Activitats.

1. Representa gràficament les dades de nens i nenes del quadre *Cens obrer de Barcelona el 1905*. Quines diferències hi ha entre el treball de les nenes i els nens? Compara-ho amb la informació que dóna el quadre sobre les feines que fan els homes i les dones. Creus que es poden relacionar? Justifica la resposta.

2. A partir dels diversos documents, fes una llista dels diversos treballs que feien les criatures. Classifical's segons sectors econòmics.

3. En els documents dels testimonis de treball a les zones rurals es descriu el treball d'*anar a servir*. ¿Quines característiques té aquest treball respecte als altres tipus de treball infantil?

4. Representa les dades del quadre *Professions per grups d'edat a Navarcles el 1936*. Comenta les diferències entre nens i nenes i entre homes i dones. Redacta arguments per explicar les diferències entre el treball a pagès o al tèxtil en cada cas.

5. Les xifres de població del quadre anterior es van elaborar a partir del cens de població del 1936.

- Busca informació i explica què són els censos de població i quina informació recullen.

¿Creus que hi són representades totes les feines i totes les persones que realitzen un treball?. Justifica la resposta.

- Com és que el treball domèstic l'anomenaven "su sexo" o "sus labores"?.

6. Busca informació sobre les zones mineres de Catalunya a principis de segle i situa-les en un mapa. Existeixen actualment aquestes mines? Quins problemes han tingut?.

4. El treball infantil a la indústria tèxtil. El cas de les colònies industrials.

EL PROCÉS DE PRODUCCIÓ A LA INDÚSTRIA COTONERA.

El procés productiu es dividia en tres fases: filat, tissatge i acabat.

1.FILAT.

Incloïa les diverses operacions que tenien per objectiu transformar les fibres de cotó en fil: 1ª Separació de les fibres entre si per eliminar impureses i separar les fibres que no eren adequades per a l'obtenció del fil.

Aquesta operació es feia a les **obridores de bales** i el quart de mesclades. Consistia en l'obertura del cotó separant les floques tot eliminant impureses com fulles, llavors, sorra, etc. Tot seguit, l'operació de neteja seguia als **batans**, on es procedia al batut. La neteja es completava amb el **cardat**. Mitjançant uns corrons grans amb pues, es destriaven i separaven les fibres dels flocs de cotó. Aquesta tasca es realitzava a les **cardes**. Les fibres s'allisaven i pentinaven formant una capa anomenada **napa** de la mateixa amplada dels corrons. El procés de neteja acabava amb el **pentinat** que es feia a les **pentinadores** on es passava la napa per uns corrons més fins.

2ª. Agrupació de les fibres escollides en funció del gruix del fil que es volia obtenir a partir de l'estiratge i el doblatge.

Les fibres passaven primer pels **manuars** on es disposaven de forma longitudinal. Després, mitjançant una lleugera torsió, les fibres es convertien en unes tires anomenades **metxes**. A continuació, començava la part més important del procés de filat. Les metxes s'afinaven en successius estiratges passant per les **metxeres**, unes màquines que enrotllaven les metxes primer en fusos, després en troques (passant pels **aspis**) i finalment en cons de fil. Fins al S. XX, es realitzaven tres o quatre passades de **metxera**: en gros, intermèdia, en fi i en superfi. La metxera era una màquina complicada, cara i lenta.

Aquests processos de producció, donaven lloc a les següents categories professionals: **obridores de bales, bataneres i bataners, cardadores, reunidores, pentinadores, manuadores, metxeres** (en gros, intermedi, fi i superfi) i les **ajudantes i ajudants** de cada categoria.

2. TISSATGE.

Era l'operació més important de tot el procés de producció tèxtil. Tenia com a finalitat l'obtenció del teixit. Comprenia dues fases: 1ª preparació del fil i 2ª tissatge. La primera tasca de la preparació del fil, consistia en el bobinatge. Les troques es desfeien i es passaven a uns contenidors cilíndrics anomenats **rodets**. Un cop fetes les rodetades, s'iniciava l'elaboració del fil que constava de dues operacions independents: **l'ordit i la trama**. El fil dels rodets un cop emplenats i classificats segons el color, el gruix del fil, etc. passava a les **màquines d'ordit** que tenien tres elements: **la fileta, la bóta o tambor i el plegador**. Els fils passats per la fileta s'anaven enrotllant damunt la

superfície de la bóta d'on passaven al plegador. A continuació, els fils de l'ordit enrotllats al plegador, eren muntats sobre uns marcs de fusta anomenats **lliços** i eren instal·lats als telers (aquesta última operació es feia manualment i requeria molta habilitat. Era la feina de les **passadores** i les **nuadores**). Paral·lelament s'elaborava la trama. El fil dels rodets era traslladat, mitjançant unes màquines senzilles, a unes petites **bitlles** que posteriorment es col·locaven dins de la **llançadora** i subministraven la trama. Aquesta feina, de poca qualificació, era realitzada per nenes **bitllaires**.

El procés continuava amb el **tissatge** que es realitzava a les **quadres** dels telers. El teler mecànic estava format per: **guiafils o barra**, les **creus**, el **pinte** o **lliços**, la **llançadora**, el **batà amb pua**, la **guia** i el **plegador del teixit**. La feina del tissatge consistia en l'entrecruament de l'ordit i la trama. Els lliços anaven aixecant alternativament una part dels fils de l'ordit mentre la llançadora feia passades de trama. El creuament de l'ordit i la trama donava lloc al teixit.

3. ACABAT.

Última fase del procés tèxtil. Els teixits obtinguts eren sotmesos a un conjunt de manipulacions que tenien dos objectius: el control de la qualitat del producte i el tractament del teixit per tal de millorar-ne la textura i l'aparença. Les operacions que es feien eren: **l'aprest**, a vapor, feina realitzada per les **aprestadores**, i el **plegat** del teixit que es feia als plegadors on es mesuraven i plegaven els teixits. Finalment, es portaven al magatzem per ser comercialitzats.

No totes les fàbriques feien les tres fases del procés de producció. Al Borgonyà, per exemple, només feien tissatge i acabats.

A partir del S. XIX, la mecanització de la indústria tèxtil va introduir a les fàbriques les **selfactines** i més tard les **contínues**. Les fonts d'energia utilitzades eren el carbó i l'aigua dels rius. La industrialització a Catalunya va tenir un important problema energètic ja que la major part del carbó s'havia d'importar de l'estranger —Anglaterra era el principal país subministrador—. Per aquest motiu, una part de l'empresariat va fer l'opció d'instal·lar les seves fàbriques a la vora dels rius per aprofitar l'energia hidràulica. Aquest fet, va donar lloc a dues formes d'industrialització: **el vapor** i **la colònia industrial**.

Relació entre mecanització i localització industrial.

“En la práctica la introducción de la máquina continua iba asociada a la sustitución de hombres por mujeres en el proceso del hilado, dado que en los trabajos de preparación del mismo (mecheras, peinadoras...) las trabajadoras ya eran mayoritarias. En este marco, dada la segmentación del mercado de trabajo en la industria textil algodonera, la cual conllevaba que las mujeres y niños eran relegados a los trabajos menos cualificados, la introducción de las continuas significaba un considerable ahorro salarial para los empresarios.

D. B. Pahisa calculaba en los años veinte que para conducir una selfactina eran necesarios un hilador, un anudador y un ayudante que en una semana de 6 días de trabajo cobraban un sueldo de 140 a 145 pesetas, mientras que la continua sólo requería a una hiladora y a una ayudanta, y su sueldo era, a igualdad de tiempo, de 55 pesetas.

De hecho, parece ser que la nueva localización de la hilatura algodonera catalana hacia los márgenes fluviales fue pareja a la introducción de la maquinaria más moderna. Es por ello que en 1914 el 42% de los husos de la hilatura ya eran continuas.

En conjunto, la imagen básica de la situación tecnológica de la industria algodonera española en el contexto europeo en los albores de los años treinta viene marcada por la profunda transformación de la hilatura y el leve retraso en la tejeduría.”

LLONCH CASANOVAS, Montserrat. *Efectos del cambio tecnológico en la industria algodonera española en la organización y composición de la mano de obra (1891-1936).*

Cronologia de la instal.lació de les principals colònies industrials catalanes.

Colònia Rosal 1858.

Colònia La Bauma 1861.

Colònia Viladomiu Vell 1869.
Colònia Viladomiu Nou 1870.
Colònia L'Ametlla de Merola 1871.
Colònia Burés 1874
Colònia Pons (Puig-reig) 1875.
Colònia Sedó (barriada del Puig) 1875.
Colònia Borràs 1876.
Colònia Vila-seca (S. Vicenç de Torelló) 1880.
Colònia Gomis 1890.
Colònia El Borgonyà (S. Vicenç de Torelló) 1895.
Colònia Güell 1895.
Colònia La Farga de Bebié 1895.

DOREL-FERRER, Gràcia (1992) *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la colònia Sedó*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Pàg.53.

La historiadora Gràcia Dorel-Ferré, considera que hi va haver dues etapes d'instal·lació de les colònies industrials. La primera, de 1860 a 1880, estava localitzada al Llobregat. En aquesta època, les colònies estaven formades per la fàbrica, els habitatges dels treballadors i les treballadores, la casa de l'amo, i una capella o església. A la segona etapa, les colònies es van situar majoritàriament a la Conca del Ter. Les colònies van passar a considerar-se "pobles industrials" amb serveis comunitaris i una gestió marcadament paternalista per part del propietari de l'empresa.

"A principios de febrero de 1872 corrió la voz en público de que el Sr Burés pretendía construir una gran fábrica (...) lo que causó gran regocijo a la clase jornalera y proletaria que esperaban encontrar jornal para ganar el pan de sus familias, ya que a duras penas lo encontraban los más robustos y afortunados, y por el exiguo precio de siete reales el jornal. Al cabo de algunos días después, ya circuló la voz de que los jornaleros que necesitasen trabajo hasta cincuenta hombres, que se presentasen al extremo del puente de Castellbell para habrir el canal de la fábrica que proyectava construir el Sr. Burés; cuyo señor ofrecía pagar a ocho reales y que daría preferencia a

los jornaleros más pobres de dicho pueblo y que se admitirían hombres hasta la edad de sesenta años, como así también se realizó (...) El regocijo que produjeron entre la clase jornalera las anteriores noticias, no hallamos palabras suficientes para describirlo.”

Seguidamente el Sr. Burés hizo construir una sección de casas para habitación de los obreros forasteros que acudieron a trabajar en la fábrica y demás obras que se estaban construyendo; dándose en dicha sección de casas el nombre de Calle Ascó, fundado en las muchas familias que procedentes del pueblo de Ascó fueron los primeros en instalarse en dichas casas.”

BACH, Josep; COMAS, Francesc (transcripció) (1989) “*Fundació, construcció i desenvolupament d’indústries Burés de Castellbell i el Vilar (1872-1893)*” a *L’activitat industrial a la Catalunya interior. De l’antiguitat als nostres dies*. Miscel·lània d’Estudis Bagencs núm. 6. Centre d’Estudis Bagencs. Pàgs. 230-231.

Divisió sexual del treball a la indústria tèxtil.

	DONES	NENES	HOMES	NENS
CATEGORIA PROFESSIONAL	Obridores de bales.	Bitllaires.	Director (***)	Sagals de perxes. (-)
		Ajudantes de metxeres, de contínues. (-)	Majordom (**)	Ajudants. (-)
	Sobrerers (-)	Sobrerers. (-)	Oficinistes (**)	Sobrerers. (-)
	Cardadores.	Canoneres. (-)	Encarregat (**)	

	Rodeteres. (-)	Rodeteres (-)	Contramestre (**)	Rodeters. (-)
	Pentinadores.	Jornaleres. (-)	Maquinista-turbinaire.	
	Reunidores.		Cardadors	
	Manuadores.		Bataners.	Ajudants de batans.
	Metxeres (en gros, intermèdies, en fi i en superfi).		Manteniment.	
	Aspiadores.	Aspiadores .	Personal d'obres (mecànics, electricistes, fusters, paletes).	Aspiadors.
	Comprovadores de metxes.		Plegadors.	
	Comprovadores de ruptures de fil.		Transportistes.	
	Contínues.		Selfactines.*	
	Sobrerres (?)			
	Rodeteres.			
	Ordidores.(**)			
	Nuadores.			
	Passadores.			
	Trescanadores.		Tint.	
	Plegadores (tissatge).		Magatzem.	
	Teixidores (**)		Teixidors.	
	Banquejadores (aclarir-ho)		Blanquejadors.	
	Aprestadores.		Aprestadors.	
	Plegadores (acabat).		Plegadors.	
	Gassejadores.		Gassejadors.	
	Jornaleres de transport.(-)		Jornalers de transport.	
	Jornaleres de neteja. (-)			

	Ajudantes.			
	Encarregada d'ajudantes. (***)			
	Mestra d'ajudantes de contínues.(***)			

Elaboració pròpia.

* Encara que del treball a les selfactines s'encarregaven habitualment homes, hi ha excepcions com per exemple la *España Industrial* on hi treballaven dones.

Qualificació professional: - poca , * mitjana, ** alta, *** molt alta.

“En Catalunya, donde la mayor parte de las labores estaban ya mecanizadas en 1900 y el tisaje había dejado de ser ocupación exclusiva de hombres, el trabajo de hacer canillas [bitlles] solía estar reservado a niñas no mayores de quince años, pues “el aprender a hacer canillas les sirve de preparación para aprender a tejer o rodetejar, etc.” (Informe de l’Inspector provincial de Barcelona, Instituto de Reformas Sociales, 1914: 449)

BORRÀS LLOP, José Maria (1996) *“Zagales pinches y gamenes... aproximaciones al trabajo infantil”* a *Historia de la infancia en la España Contemporánea. 1834-1936*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. p.305. nota 137.

Diferències salarials entre homes i dones.

“Si la mujer que es obrera de fábrica forma parte de una familia más o menos numerosa, cada uno de cuyos individuos gana también un jornal, entonces el bienestar de la agrupación es evidente; pero hay muchos casos de mujeres que sostienen con su pequeño jornal a uno o más individuos de su familia, ancianos, desvalidos o menores, y en este caso, la vida de estos infelices es imposible con el escaso jornal que ganan. Los jornales de la mujer son, en muchos casos, inferiores a los del hombre, y sin embargo, la utilidad que reportan a la industria textil es equivalente a la de aquél, pues no exigen las manipulaciones de la misma grandes esfuerzos. Cuando el telar era de mano, la capacidad industrial productora de la mujer era inferior a la del hombre, pero las actuales máquinas le han igualado, no habiendo diferencia ni en la cantidad ni en la

calidad de los productos. El obrero limita su intervención a vigilar la marcha del mecanismo, y el trabajo que realiza éste es independiente de la fuerza física del obrero. Es justo, pues, que ante la igualdad de práctica, exactitud y ligereza del trabajo, se establezca también la igualdad de salarios, sea quien fuere, hombre o mujer, el trabajador.”

*La jornada de trabajo en la industria textil. Trabajos preparatorios del Reglamento para la aplicación del Real Decreto de 24 de agosto de 1913. (1914). Instituto de Reformas Sociales. Madrid. Pág. 424. Citat a BALCELLS, Albert (1972) “Condicions laborals de la obrera a la indústria catalana” a *Política i economia a la Catalunya del Segle XX*. Recerques núm 2. Barcelona. Ariel. Pàg. 155.*

Població treballadora de la fàbrica de Can Gomis el 1909.

10-14 anys	27
14-20	66
20-30	41
30-40	30
40-50	22
+50	9
Total=	195

Torn de nit	
Dones	39
Homes	25
Criatures	7

Les xifres anteriors són de l'Estadística de fàbriques del 1904 realitzat per Enric Gomis. AMMM. Citat a: BENAVENTE FREIXA, Ramon (1992) *Can Gomis. Història d'una colònia industrial a les ribes del Llobregat*. Argentona. L'Aixernador. Monografies monistrolenques núm. 3.

Contractes laborals.

Durant la primera meitat de segle el contracte era verbal. La majoria de dones treballaven a **preu fet** (al Borgonyà només les jornaleres i les bitllaires cobraven a jornal). Els homes, en canvi, acostumaven a cobrar a jornal. Durant la guerra civil, els contractes a preu fet van ser substituïts per contractes a **jornal**. Forma de pagament **setmanal**. En els documents de les empreses anomenats **setmanals**, la majoria de les

dones que cobraven a preu fet no consten pel nom sinó pel número de la màquina o del teler amb què treballaven. Els homes, encara que fessin feines menys qualificades, consten amb el nom i cognom excepte als telers, on rarament consten els noms de teixidors i teixidores.

Un tipus de contracte singular el constitueixen els anomenats *Half timers* o treballadors a temps parcial. Són coneguts els casos de la colònia del Borgonyà i de la colònia Rosal. Sembla que són fórmules per justificar o alleugerir el treball infantil fent-lo compatible amb una mínima escolarització.

***Half timers* (treballadors/es a temps parcial) el 1918.**

Horari de les nenes obreres.

	PRIMER TORN	SEGON TORN
Fàbrica	6.15 h.-8.15 h.	8.45 h.-12.30 h.
Descans	8.15 h.-8.45 h.	12.30 h.-13.30 h.
Escola	8.45 h.-10.30 h.	13.30 h.-15.30 h.
Esmorzar/Berenar	10.30 h.-11.00 h.	15.30 h.-14.00 h.
Fàbrica	11.00 h.- 12.30 h.	14.00 h.-17.50 h.
Descans	12.30 h.-13.30 h.	
Fàbrica	13.30 h.-16.00 h.	

Proposta de salaris per a les *half timers* segons l'edat de les obreres (1917).

11 anys, 6 pessetes setmanals.

12 anys, 7,5 pessetes setmanals.

13 anys, 9 pessetes setmanals.

L'horari de les nenes obreres el 1918, combinava el treball a la fàbrica amb l'escola. Sembla ser que a la colònia Rosal també hi havia aquesta modalitat de treball. Hi havia dos torns: el primer feia una jornada de 6 h. i el segon de 5,35 h. de treball. Anaven, respectivament, 1,45h. i 2,30 h. a l'escola. Als 14 anys, les nenes entraven a treballar per 11 pessetes a la setmana a jornada completa.

Ibíd. DD. AA. (1998) Borgonyà... pàgs. 1221-22.

Testimonis de treball infantil a colònies tèxtils.

El següent text, recull el testimoni d'una dona, Eugènia Enrich, que als nou anys treballava en una fàbrica tèxtil de la colònia industrial **El Borràs** (Castellbell i el Vilar)

“E.E.- ...i això que era filla única. Ja ho veus quina misèria hi havia.

A.C.- Quin any devia ser? Ho recordes?

E.E.- L'any 15 o el 16 (1916)

A.C.- Que feies anar? un teler?

E.E - No, no, jo no feia anar cap teler, jo em cuidava de llimpiar una màquina que en deien el revòlver, que hi posaven la trama per teixir. La trama, saps? Les bitlles, la trama (...) i llavors buidar les bitlles, les que eren buides posades totes en un cove i cap al capdavant i allà, després, quan era al capdamunt del teler, ja tornaven a voltar els revòlvers de l'altre cap. No hi era a temps, què volies que fes una nena de nou anys?

A.C. Recordes quants nens i nenes hi havia amb tu?

E.E. Pues... mira... hi havia sis rengs, almenys sis, doncs hi havia d'haver sis criatures, sis criatures si fa no fa com jo.. Tots eren iguals. A deu anys ja els portaven a un altre puesto.

A.C. A quina hora començàveu a treballar ?

E.E.- A les cinc del dematí i fins a les set de la tarda que enganxava el turno de nit.

A.C. I què us pagaven?

E.E. Ooooh! A mi no sé si em donaven nou pessetes cada setmana. Em sembla que guanyava vuit o nou pessetes cada setmana.”

Testimoni d' Eugènia Enrich Gusi. Entrevista realitzada a Barcelona el febrer del 1991.

.....

“A.C. - Quin horari feia de nit quan era petita?

C.P.- (...) Quan tenia 10 ó 11 anys... de les set del vespre fins a la vora dos quarts de sis del demati. S'aturaven cap a les dotze de la nit. (...) Però sopàvem tot treballant i aquella mitja hora n'hi havia que dormien. Es posaven a dormir una estona. I nosaltres, que érem joves, jugar o explicar cuentos oi? Coses aixíns.”

Testimoni de Clotilde Pino Valls. Entrevista realitzada a la colònia Burés el 28/5/99.

.....

“(...) Jo tenia una germana, que va morir, que es deia Maria, a Barcelona, i als 7 anys ja va anar a treballar. Als 7 anys! va volguer també anar a treballar i diu que la meua mare la vestia i ella...es.. queia dormideta però ella volia anar. I bueno..., això m'ho van explicar, ells després. Que a lo millor passava el director i la trobava adormideta allà a terra i llavors anava i amb un sac la tapava. Conti, set anys... ara que era viva! (...) Miri si era treballadora que ella treballava en un puesto que li deien els ... ro...dets, o no sé com n'hi deien. No me'n recordo perquè se me'n va de la memòria. I un dia el director la va agafar li va dir: mira, et donarem una pesseta més —conta, aquells temps una pesseta més era molt! Perquè era la més treballadora. Ella mai la veien que xerrava ni que s'anava de la fàbrica a un altre puesto. Ella (baixa la veu) la seva feina. I li donaven una pesseta més. Era... treballadora, treballadora.”

Testimoni de Dolores Avilés García. Entrevista realitzada a Sta. Coloma de Gramenet el 2/12/98.

.....

“Jo vaig començar a treballar als batans, als 14 ó 15 anys. A casa hi havia els avis i faltava pa. (...)“La mare pobreta, en pau descansí, em deia: nen, Josep, Pepet, vigila els batans, eh?. Que hi ha molta gent esgarrada dels batans. Hi ha molta gent esgarrada. Si ja ho sé ja. Ja m'ho explica el bataner que s'ha de vigilar molt. No fiquis mai les mans allà on no les has de ficar, perquè a vegades hi havia una embussada de cotó i el tibaves, oi? Però no ho haguessis ficat. Si l'agafes, per exemple, fins que t'entraven set o vuit centímetres no l'haguessis posat a deu o dotze, eh? Ja, ja t'haurien agafat el cap dels dits. Això, avies de vigilar molt... Quan hi havia una embussada. I de ferros no se n'hi

podien posar perquè si hi poses un ganxo i te l'agafa ho espatlles tota la màquina de dintre. Que és de ferro allò, oi?. Allò s'havia de fer amb els dits. Anar traient, anar traient. Fins que ja senties l'aire i tot.(...) Treballs... bueno són treballs de negre que en diem, eh? Treballs que, que... Aquell temps. Aquell temps que ha passat”.

Testimoni de Josep Valls Pubill. Entrevista realitzada a la colònia Burés el 17/6/99.

.....

“(...) quan entraven a les fàbriques la... normalment els petits. Els feien ... o anaven a les màquines de filar... que eren... les màquines de filar eren unes... les antigues [selfactines], era un carro que es movia amunt i avall i quan se trencaven els fils... els més petits anaven per dintre i ... ho sigui els feien servir de, de, de...camàlics per dir una paraula. I ella va entrar, em sembla, que era a les màquines de filar, de petita. I de les màquines de filar...Ja allavorens ja ...de Monistrol... Ella explicava que anaven a treballar a Monistrol de molt petita. Que ella anava adormida pel camí. Que la portaven entre dues de les més grans i que ella dormia tot el camí fins a Monistrol. Perquè s'havia de llevar, no sé si eren les tres o dos quarts de quatre del matí perquè tenien una hora i mitja de camí per anar a treballar i llavors al vespre plegaven a les set del vespre. És clar arribaven a Vacarisses, devien arribar a quarts de nou. Imagina't tu lo que devien... és clar que anava adormida pobreta! ...

A.C. I quan feia fred...

P.R. I quan feia fred ella explicava que com plovia. Com plovia...i a l'hivern que ... plovent encara que anessin amb els..., no anaven amb paraigües, anaven... llavors no n'hi havia de paraigües, anaven tapades amb una manta o amb lo que es tapessin, que inclús havien arribat a tenir les faldilles glaçades del fred que feia. De la pluja i del fred se'ls glaçaven les faldilles. Llavors hi havia el capellà que les esperava.

A.C. El capellà de Vacarisses?

P.R. A l'entrada de Vacarisses. I els feia entrar i els donava un plat de sopes calentes. I allà tenia un foc i que allà s'eixugaven una mica, menjaven i llavors anaven cap a casa. Perquè, és clar, tots més aviat eren gent molt necessitada. Això és lo que explicava la iaia.”

Testimoni de Pere Riera Gusi. Entrevista realitzada a Manresa el 15/3/99.

L'entrevistat explica el treball de la seva àvia que correspondria a principis de segle.

L'ELIONOR

L'Elionor tenia
catorze anys i tres hores
quan va posar-se a treballar.
Aquestes coses queden
enregistrades a la sang per sempre.
Duia trenes, encara
i deia: “si, senyor” i “bones tardes”.
La gent se l'estimava,
l'Elionor, tan tendra,
i ella cantava mentre
feia córrer l'escombra.
Els anys, però, a dins la fàbrica,
es dilueixen en l'opaca
grisor de les finestres,
i al cap de poc l'Elionor no hauria
pas sabut dir d'on li venien
les ganes de plorar,
ni aquella irreprimible
sensació de solitud.
Les dones li deien que el que li passava
era que es feia gran i que aquells mals
es curaven casant-se i tenint criatures.
L'Elionor, d'acord amb la molt sàvia
predicció de les dones,
va créixer, es va casar i va tenir fills.
El gran, que era una noia, feia just tres hores
que havia complert els catorze anys
quan va posar-se a treballar.
Encara duia trenes
i deia “si, senyor” i “bones tardes”.

MARTÍ I POL, Miquel (1975) *L'arrel i l'escorça. Obra poètica I*. Barcelona. Curial.

Activitats:

1. Llegeix amb atenció el document sobre el procés de producció de la indústria cotonera. Resumiex la informació en forma d'esquema.

2. Busca informació sobre la mecanització de la indústria tèxtil i explica les característiques i les principals diferències entre les màquines selfactines i les contínues. Amb la informació del document *Relació entre mecanització i localització de la indústria tèxtil*, comenta els canvis que va suposar la introducció de les contínues quant a la divisió del treball a la indústria tèxtil.

3. Fes un eix cronològic amb les dates d'instal·lació de les principals colònies industrials catalanes. A continuació, situa-les en un mapa físic de Catalunya.

4. Defineix vapor i colònia industrial. ¿Quines diferències et semblen les més importants? ¿Quins interessos podien tenir els empresaris en un tipus o un altre de localització industrial?.

5. Compara el quadre sobre la divisió sexual del treball a la indústria tèxtil amb l'esquema del procés de producció que has fet a l'activitat

- A quines fases del procés productiu es concentrava el treball de les dones? ¿I els homes?.

- Quines feines feien els nens i les nenes? ¿A quina fase del procés es concentraven?.

- Comenta les diferències salarials i de qualificació professional d'homes, dones i criatures. ¿Creus que responia a raons d'especialització professional, a la dificultat de la feina, o a d'altres qüestions? Argumenta les teves respostes.

6. Quina diferència hi havia entre un contracte a preu fet i un contracte a jornal?.
¿Què eren els *half timers*?

7. Comenta el poema *Elionor* de Miquel Martí Pol.

Proposta de treball:

Ara us proposem que feu un treball d'història oral. Es tracta que entrevisteu persones que hagin treballat des de la infància i, si és possible, que corresponguin a la primera meitat de segle. Per facilitar-vos la feina, us oferim unes orientacions per treballar amb fonts orals i un model de qüestionari que us pot servir de referència.

ORIENTACIONS PER TREBALLAR AMB FONTS ORALS.

1. El desenvolupament de l'entrevista.

1.1. La relació amb les persones entrevistades

En tractar-se d'entrevistes a persones grans, cal tenir en compte el cansament i per tant, cal limitar el temps de les entrevistes i evitar preguntes excessivament personals. D'aquesta manera evitarem que l'entrevistada es tanqui sobre ella mateixa o interrompi la conversa.

La gent gran recorda amb més facilitat els fets del passat que els de l'actualitat, però acostumen a passar sovint d'una qüestió a l'altra. És molt important tenir paciència, saber escoltar en silenci i adaptar-se a la psicologia de la persona entrevistada, seguint tranquil·lament la conversa i no insistir si es rebutja un record dolorós. Els records sovint tarden a sortir a la llum, a vegades cal repetir una mateixa pregunta de forma diferent per desvetllar la memòria. En qualsevol cas, es tracta de crear una relació de confiança. Això exigeix de la persona que fa l'entrevista una gran disponibilitat, tenir preparat el guió de l'entrevista i tornar un altre dia si cal.

1.2. El lloc de l'entrevista.

Les entrevistes a la casa de la persona entrevistada ofereixen una sèrie d'avantatges: un entorn que es coneix amb fotografies, objectes, altres familiars, etc. facilita els records. La presència d'altres membres de la família pot ser, en algunes ocasions, un inconvenient (interferències, sorolls...) que caldrà valorar en cada cas. En alguns casos, pot ser interessant realitzar entrevistes conjuntes amb persones que han compartit les mateixes experiències per completar, entre totes, la informació o per fer palesa la diversitat d'opinions.

1.3. El qüestionari.

Les entrevistes requereixen una preparació prèvia. Cal documentar-se sobre el període que es vol treballar abans d'elaborar les preguntes.

És important tenir un qüestionari de referència, però s'ha d'evitar caure en els extrems. Les preguntes minucioses i tancades poden guiar la persona entrevistada però no li permeten desenvolupar el seu propi discurs i destapar determinades experiències o sentiments. Si, al contrari, es deixa que l'entrevista sigui totalment lliure es corre el risc que la conversa s'allunyi de les qüestions principals i es quedi en l'anècdota. L'ideal és, doncs, una entrevista semi-dirigida, amb un nombre de preguntes bàsiques que permetin que els records flueixin en el transcurs de l'entrevista. És millor suggerir que afirmar. Segons el desenvolupament de la conversa, es poden introduir noves preguntes o fins i tot modificar les del qüestionari.

1.4. El material.

Per fer les entrevistes es necessita una cassette, piles de recanvi, el qüestionari, una llibreta per prendre notes, un bolígraf... i molta paciència. Abans de començar, és molt important comprovar el funcionament de la cassette fent-ne una prova. Hi ha persones grans que es neguitegen pel fet de ser gravades, parlar una mica abans de començar a enregistrar explicant de què anirà la conversa, pot resoldre el problema i

ajudar a crear també un clima de confiança. Cal tenir molt clar el protagonisme de la persona entrevistada i la importància del material que es pot obtenir amb l'entrevista.

2. La Transcripció.

La història oral aporta una sèrie d'elements que una documentació escrita no pot oferir: l'entonació, els dubtes, les rialles, els silencis... Són aspectes que cal tenir en compte a l'hora de transcriure les entrevistes tot seguint algunes normes:

2.1. Criteris de transcripció.

La transcripció s'ha de fer el més aviat possible. S'ha d'escoltar la gravació aturant la cassette, de tant en tant, per prendre notes. És la part més feixuga però la que ens permetrà convertir la font oral en document escrit.

Els dubtes, silencis, etc. s'han d'assenyalar amb punts suspensius. Les paraules expressades amb una entonació forta s'imprimiran en negreta o en caràcters més gruixuts. Per facilitar la comprensió del text és convenient organitzar-lo en paràgrafs.

2.2. Valoració.

Finalment, cal escriure la valoració dels resultats de les entrevistes. És important contrastar interdependències i influències entre les diverses entrevistes realitzades tot seguint els diferents apartats del qüestionari. A l'hora d'elaborar conclusions, és interessant analitzar les diferències segons el sexe, l'edat i la classe social de les persones entrevistades.

2.3. Arxiu.

Totes les entrevistes constitueixen documents molt valuosos. Gràcies a l'enregistrament de l'entrevista, s'aconsegueix rescatar de l'oblit l'experiència de persones anònimes, els donem protagonisme i ampliem el coneixement d'aspectes econòmics, socials i històrics que d'altra manera no es podrien arribar a conèixer. A alguns arxius històrics locals, existeixen seccions d'història oral. És important lliurar

una còpia de les entrevistes, convenientment registrades, a l'arxiu local que ens sembli més indicat.

MODEL DE QÜESTIONARI.*

Dades de la persona entrevistada.

Cognoms i nom:

Edat :

Adreça:

Lloc de naixement:

Nombre de germans i/o germanes:

Edat matrimoni:

Nombre de fills/es:

ENTREVISTA. Data: Lloc:

Familiars o altres persones que estan presents o participen a l'entrevista:

1. Característiques de la unitat familiar.

On va néixer? A quin any?

D'on era la seva família? Recorda quan van anar a viure a (el lloc on treballava i/o vivia)?

Quantes germanes o germans tenia?

Amb quins altres familiars convivia?

Quina feina feia la mare i quina el pare?

Quina feina feien la resta de germanes o germans?

Recorda quina edat tenia quan va començar a treballar?

Quina va ser la primera feina?

2. Descripció d'un dia de treball.

Em podria explicar què feien al matí des de que es llevaven fins que entraven a treballar? A quina hora es llevaven?

Què feien abans de sortir de casa? (feines domèstiques, menjar, etc.)

Què feia la mare? I el pare?

I camí de la fàbrica? Era lluny de casa? (si hi anaven amb altres treballadores i treballadors es poden recollir vivències i noms d'altres persones.)

El treball a la fàbrica al matí.

Hi havia algun senyal que els avisés de l'hora de començar a treballar?

Quin horari feia quan va començar a treballar?

Em podria explicar la feina que feia a la fàbrica quan era petit/a?

Recorda quantes criatures treballaven amb vostè? I dones grans? Quina treball feien?.

I els homes? Quin treball feien?.

Qui li deia la feina que havia de fer? Alguna dona l'ajudava?

Les renyaven si no feien bé la feina? Les castigaven?

Passava algun encarregat? Què feien per avisar les companyes quan venia?

Recorda si alguna vegada hi havia anat algun inspector? Què feien?

Devien fer molt soroll les màquines... Com s'ho feien per parlar?

Cantaven? Recorda alguna cançó?

*Quins records té dels primers dies de treball a la fàbrica?

* Com se sentia en el seu treball? o Li agradava o no la seva feina?

* Són qüestions que permeten desvetllar records o experiències que amb preguntes massa concretes a vegades no surten a la llum.

Migdia.

A quina hora paraven per esmorzar? Què menjaven?

Al migdia a quina hora plegaven?

Què feien a l'hora de dinar? Quanta estona tenien per dinar?

Dinava amb tota la família? Què menjaven?

Feien alguna feina de casa en aquella estona?(netejar, preparar el sopar, rentar?...)

Tarda.

Quin horari feien a la tarda? Paraven alguna estona?

Quan acabaven la feina tornava a sonar....?

Què feien quan sortien de la fàbrica?

I quan arribaven a casa?

Nit.

Què menjaven per sopar?

A quina hora anaven a dormir?

Vostè o algú de la seva família havien fet el torn de nit?.

Quin horari feien?

El dissabte feien el mateix horari laboral que els altres dies?

Els accidents de treball.

Treballant amb aquelles màquines, devia ser fàcil prendre mal, oi? Recorda si vostè o alguna treballadora es va fer mal a la fàbrica?.

Quan venia algun inspector, que feien per amagar les criatures?

El treball d'altres membres de la família.

Quines altres persones de la seva família havien treballat a la fàbrica?

Què feien els homes i les dones?

Què feien les nenes i els nens?

* El model de qüestionari que s'ofereix té només un caràcter orientatiu. Les preguntes que es proposen no estan pensades perquè la persona entrevistada les vagi responent una darrera l'altre. Si ho féssim al peu de la lletra, probablement no obtindríem gaire bons resultats ja que la majoria de la gent tendeix a tancar-se davant preguntes molt concretes. La intenció d'aquest model de qüestionari és oferir un marc de referència que permeti mantenir el fil de la conversa tot situant els aspectes que ens interessa més

esbrinar. Segons el desenvolupament de l'entrevista, podem modificar les preguntes proposades.

3. L'habitatge i els productes de primera necessitat.

Em podria explicar com era la casa on vivien?

Tenien llum i aigua? On anaven a buscar l'aigua? On era la font?

Feien servir llenya o carbó?. On l'anaven a buscar?

Tenien hort o galliner?

Com i on rentaven la roba?

4. El diumenge.

Què feien? [feines domèstiques i activitats de lleure]

Com s'ho feien per rentar la roba?. Hi havia algun safareig?

Què feien quan no es podia rentar la roba al riu perquè baixava l'aigua bruta?

Quines feines feia la mare? I el pare? I les germanes i els germans?

Què menjaven els diumenges?

Sortien amb els amics o les amigues? Anaven a ballar o al cine?

5. L' escola.

Va anar a escola? Fins a quina edat?

Quins records en té de l'escola?

Recorda què li ensenyaven?

Li agradava anar-hi? Treia bones notes?

Recorda si les castigaven?

Els altres germans i germanes van anar a escola?

- Si no va anar a escola:

Quan va aprendre a llegir i escriure? Qui li va ensenyar?

6. Les amistats.

Qui eren els seus amics o amigues?

Recorda algun joc?

7. Malalties.

Recorda alguna malaltia greu a la seva família?

Quines persones de la seva família van morir quant era petit/a?

Com s'ho feien per cuidar els familiars malalts?

Se'n recorda de l'epidèmia de grip del 1918?

Recorda què era el Montepio?

8. El veïnat.

Recorda quina relació tenien amb les veïnes i els veïns?

Havien hagut d'anar a cuidar malalts a casa d'alguna família veïna?

Alguna persona de la colònia els havia ajudat a vostès? (menjar, roba, cuidar criatures o gent malalta...)

9. Els parts i l'atenció a les criatures.

A quina edat es va casar ?

El seu marit de què treballava?

A quina edat va tenir les criatures?

Com va tenir les criatures? Algú la va ajudar? Quin record en té dels parts? Va tenir algun problema o complicació durant o després del part?

Després de tenir les criatures, quan va tornar a treballar? S'enduïa les criatures a la fàbrica o les deixava a casa d'algú?

Quan de temps les hi va donar de mamar?

Les seves filles o fills també van treballar a la fàbrica? Des de quina edat?

A quina edat va deixar vostè de treballar a la fàbrica. Per què?

** Quant pensa en aquells anys, quin és el record que li ve més sovint a la memòria?

** Quins han estat per vostè els fets més importants de la seva vida? (sempre que sigui possible es tractaria de relacionar-ho amb dates importants, com una mena de cronologia personal).

OBSERVACIONS:

En aquest apartat es tracta de recollir les diferents impressions que s'han recollit durant l'entrevista. Des de l'actitud i les reaccions de la persona entrevistada —dubtes, contradiccions, aspectes que s'han defugit, etc.—, fins a l'ambient del lloc on s'ha realitzat —la casa, els familiars, etc—.

5. Mesures per limitar el treball infantil.

5.1. Legislació sobre el treball de les dones i les criatures.

Legislació laboral europea de protecció a la infància

ANGLATERRA.

1802 A la indústria del cotó es va limitar la jornada de treball infantil a dotze hores.

1809 "Cotton Mill Acts" Límit de l'edat laboral als nou anys.

Es van mantenir les dotze hores de treball.

FRANÇA

1813 Prohibició del treball a les mines als menors de deu anys.

1841 A empreses de més de vint treballadors i treballadores es va prohibir el treball a les criatures menors de vuit anys i el treball nocturn a les menors de tretze. La jornada laboral es va limitar a vuit hores per a les criatures entre vuit i dotze anys i a dotze hores per a les de dotze a setze.

ITÀLIA

1843 Límit de l'edat laboral als nou anys. Prohibició del treball a zones insalubres y perilloses a les criatures menors de catorze anys.

1886 Es va prohibir l'ocupació de criatures menors de nou anys a la indústria i a les de deu anys a les mines.

ESPANYA

1855 Projecte de llei limitant el treball infantil en establiments de més de vint persones. De viut a dotze anys la jornada de treball havia de ser o de matí o de tarda per facilitar l'assistència a l' escola. De dotze a divuit anys es va limitar el treball a deu hores diàries.

1873 Legislació laboral per a criatures en fàbriques i mines. Prohibició del treball a menors de deu anys. Limitació del treball a cinc hores diàries als nens menors de tretze anys i a les nenes menors de catorze. Es va prohibir el treball nocturn. Es va establir l'obligació d'anar a l'escola.

1878 Llei sobre treballs perillosos de menors de setze anys.

1897 Prohibició del treball de les dones i les criatures menors de dotze anys a l' interior de les mines.

1900 Llei prohibint el treball de nenes i nenes menors de deu anys, exceptuant l'agricultura i els tallers familiars. Es va limitar la jornada laboral a sis hores a fàbriques i a vuit hores a comerços. Es va prohibir el treball nocturn de nens i nenes menors de catorze anys.

1908 Real Decreto relatiu al treball infantil en navegació i pesca. S'admetia el treball de menors de deu anys acompanyats dels seus pares.

1931 Llei de Contracte de treball que ampliava la prohibició fins els catorze anys.

Llei de treball de dones i criatures (1900).

“Don Alfonso XIII, por la gracia de Dios y de la Constitución Rey de España, y en su nombre y durante su menor edad la Reina Regente del Reino;

A todos los que la presente vieren y entendieren, sabed: que las Cortes han decretado y Nos sancionan lo siguiente:

***Artículo 1º** Los menores de ambos sexos que no hayan cumplido diez años no serán admitidos en ninguna clase de trabajo.*

***Artículo 2º** Serán admitidos al trabajo los niños de ambos sexos, mayores de diez y menores de catorce años, por tiempo que no excederá diariamente de seis horas*

en los establecimientos industriales y de ocho en los de comercio, interrumpidas por descansos que no sean en su totalidad menores de una hora.

Artículo 4º *Queda prohibido el trabajo nocturno a los niños de ambos sexos menores de catorce años.*

Queda prohibido también a los mayores de catorce años y menores de dieciocho años en las industrias que determinen las Juntas locales y provinciales.

Artículo 5º *Queda prohibido a los menores de dieciséis años:*

1º Todo trabajo subterráneo.

2º Todo trabajo en establecimientos destinados a la elaboración o manipulación de materias inflamables y en aquellas industrias calificadas de peligrosas o insalubres, cuyo cuadro fijará el Gobierno en los Reglamentos. (En WP 4.2: Tipo/Fuente 2,10 - Activar. Es el Real Decreto de 25 de Enero de 1908) En 4.2: Tipo/Fuente 1,10 - Activar. En WP 4.2: Tipo/Fuente 2,10 - Activar.

En 4.2: Tipo/Fuente 1,10 - Activar. Artículo 6º Se prohíbe ocupar a los niños menores de dieciséis años y a las mujeres menores de edad, en talleres en los cuales se confeccionen escritos, anuncios, grabados, pinturas, emblemas, estampas y demás objetos que, sin estar bajo la acción de las leyes penales, sean de naturaleza que puedan herir su moralidad.

Queda prohibido a los menores de dieciséis años todo trabajo de agilidad, equilibrio, fuerza o dislocación en espectáculos públicos.

Los Directores de Compañías, padres o tutores de los menores que contravengan este artículo serán penados conforme al 1º de la Protección de los niños de 26 de Julio de 1878.

Artículo 8º *Se concederán dos horas diarias, por lo menos, no computables entre las del trabajo, para adquirir la instrucción primaria y religiosa a los menores de catorce años que no la hubieren recibido, siempre que haya escuela en un radio de dos kilómetros del establecimiento en que trabajen.*

Si la escuela estuviere a mayor distancia, será obligatorio sostener una para el establecimiento fabril que ocupe permanentemente en su trabajos más de veinte niños.

A los niños que acrediten saber leer y escribir se les admitirá en la fábrica un año antes de la edad marcada en la presente Ley.

Artículo 13º. Las infracciones de esta Ley se castigarán con multas de 25 a 250 pesetas, exigibles solamente a los patronos, salvo el caso que resulte manifiesta la irresponsabilidad de los mismos.”

Llei de treball de dones criatures de 13 de març del 1900.

REGLAMENTO DE 13 DE NOVIEMBRE DE 1900

CAPITULO PRIMERO EL TRABAJO DE NIÑOS Y JÓVENES

“Artículo 2º Se consideran obreros todos lo que ejecuten habitualmente trabajo manual fuera de su domicilio, por cuenta ajena, con remuneración o sin ella. En esta disposición están comprendidos los aprendices y los dependientes de comercios

Artículo 3º De la prohibición a que se refiere el art. 1º de la Ley de 13 de marzo de 1900, quedan exceptuados el trabajo agrícola y el que se verifique en talleres de familia.

Artículo 7º se considera trabajo nocturno el que se realice des de las siete de la tarde a las cinco de la mañana.

Los mayores de catorce años y menores de dieciséis no podrán ocuparse en trabajo nocturno más de ocho horas diarias.

Artículo 9º Para los efectos del artículo 5º de la Ley se entenderá por trabajo subterráneo todo aquel que se verifique en el interior de las minas o canteras, túneles, alcantarillado, y demás trabajos análogos que no se ejecuten en superficie y a cielo descubierto.

Para los casos excepcionales en que los niños de trece a dieciocho años hubieran de emplearse en estos trabajos, Reglamentos especiales determinarán las condiciones de dicho trabajo.

Artículo 16. *Para que un menor de edad pueda ser admitido al trabajo tendrá que acreditar:*

1º Permiso de padre, o en su defecto de la madre, del tutor o del Director del Establecimiento en donde estuviere asilado, para dedicarse al trabajo.

2º La edad del menor por medio de certificación de Registro civil.

3º Que la clase de trabajo a que va a dedicarse el menor no es superior a sus fuerzas, y que no padece enfermedad contagiosa o infecciosa, y que está vacunado, circunstancias que se acreditarán por medio de certificación facultativa.”

Reglamento sobre trabajo infantil de 13 de Noviembre de 1900. Barcelona: Castells, pàgs.5-14.

5.2. El paper de la Inspecció de Treball.

Feta la llei, feta la trampa. Els informes de la Inspecció de Treball.

“La falta de certificados, y en especial los de la edad, imposibilita la debida comprobación de las infracciones a los artículos 1º y 2º de la Ley, pues aleccionados los menores, declaran tener más edad de la que aparentan, siendo de advertir que en el encubrimiento o en la pretendida justificación de la infracción, cuando ésta es evidente, compiten por igual patronos y obreros. Los primeros alegan que, al emplear a los menores es por las reiteradas súplicas de sus familias y por no encontrar suficiente personal de más edad que quiera dedicarse a los trabajos auxiliares en que aquellos se ocupan; los obreros, por su parte, justifican aquellas suplicas, que no niegan, unas veces en la necesidad que si en algunos casos es desgraciadamente cierta, en otros es imaginaria; a veces defienden el trabajo de sus hijos fundados en la necesidad de que terminen jóvenes su aprendizaje, desdeñando en absoluto la instrucción de la escuela, y cuando no, afirmando que la escasez de estos centros de cultura les obliga a solicitar el empleo de aquéllos en las fábricas y talleres”.

Instituto de Reformas Sociales (1913) Memoria de la Inspección de Trabajo de la región 2ª [Catalunya] correspondiente a 1911. Madrid: Minuesa, pàg. 84.

Informe de l'Inspector Regional de Treball de la 2ª regió corresponent a l'agost de 1913.

“Con el nombre de aprendices y ayudantes otras veces, trabajan en algunos oficios de la industria [tèxtil] menores que no figuran en el semanal: unas veces porque no ganan jornal alguno, y otras porque la pequeñísima retribución que devengan la satisface el hilador o encargado de la máquina. Es imposible en estos casos, el descubrimiento de la infracción, pues en ningún caso el obrero a quien auxilia declara la verdad, y en todos o en la mayoría de ellos, los ocultan cuando se anuncia la visita del Inspector”.

Instituto de Reformas Sociales , 1914: 412.

Control de certificats d'edat de l' Inspecció de treball (1911-1917).

Anys	Homes i menors visitats	Sense certificats d'edat	%
1911	113.353	51.526	45,5
1912	114.126	45.802	40,1
1913	94.971	24.006	25,3
1914	116.750	27.720	23,7
1915	82.515	26.258	31,8
1916	85.152	25.623	30,1
1917	80.698	26.794	33,2

Elaboració de J.M. Borrás Llop a partir de l'Instituto de Reformas Sociales. Memòria general de la Inspecció de Treball corresponent als anys 1911-1917.

“La falta de certificados, y en especial los de la edad, imposibilita la debida comprobación de las infracciones a los artículos 1º y 2º de la Ley, pues aleccionados los menores, declaran tener más edad de la que aparentan, siendo de advertir que en el

encubrimiento o en la pretendida justificación de la infracción, cuando ésta es evidente, compiten por igual patronos y obreros. Los primeros alegan que, al emplear a los menores, es por las reiteradas súplicas de sus familias y por no encontrar suficiente personal de más edad que quiera dedicarse a los trabajos auxiliares en que aquéllos se ocupan; los obreros por su parte, justifican aquellas súplicas, que no niegan, unas veces en la necesidad, que si en algunos casos es desgraciadamente cierta, en otros es imaginaria; a veces defienden el trabajo de sus hijos fundados en la necesidad de que terminen jóvenes su aprendizaje, desdeñando en absoluto la instrucción de la escuela, y cuando no, afirmando que la escasez de estos centros de cultura les obliga a solicitar el empleo de aquéllos en las fábricas talleres”.

Memòria de la Inspecció de Treball del 1911, pàg. 84. Informe de l'inspector de la 2ª regió, corresponent a Catalunya. La pràctica totalitat de les memòries de les dues primeres dècades d'aquest segle, esmenten la qüestió de la falsificació de l'edat.

.....

“ Si alguna vegada venia algun inspector, era entretingut a la porteria amb l'excusa d'anar a avisar el director i, entretant, els encarregats enviaven la canalla ocupada il·legalment a les golfes, on passaven les hores que durava la inspecció jugant alegrement. Després l'encarregat els deia que ja podien tornar als seus llocs de treball.”

MASATS, Joan (1997) *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i el Vilar*. Manresa. Centre d'Estudis del Bages. Col·lecció Monogràfics núm. 17. Pàg. 182.

5.3. L'opinió d'higienistes i empresaris.

“A los diez años hoy y a los ocho antes, so pretexto de que los niños andan sueltos por la calle, los padres y de un modo especial las madres, piden a los Directores el ingreso de sus hijos en las fábricas. Porque, Señores, hay que decir la verdad a secas y sin distingos, en la explotación de la infancia, aunque parezca increíble, los primeros explotadores son los padres, ya que son muchos

los que movidos por repugnante egoísmo sacrifican la salud y la vida de aquéllos a quienes ellos mismos dieron el ser.

Yo ya se que para atenuar algo eso que podríamos llamar de crimen de lesa humanidad, se invoca a diario la escasez del salario, lo dificultoso de la vida, etc., etc. Pero lo cierto es que los padres son los primeros que instan la reclusión de sus tiernos hijos en aquellos centros antihigiénicos y los que con más saña critican a los médicos, cuando por no tener sus hijos los diez años cumplidos, les niegan el certificado de aptitud para el ingreso y ellos son los que apenas han pasado días del cumplimiento de la edad fijada, viene de nuevo con el certificado en blanco para que lo llenemos y firmemos.

(...) por falta de organismos burocráticos no se quejarán los obreros. Por falta de leyes tampoco. Desde el año 1900 al año 1905, se han publicado entre Leyes, Reales Decretos, Reales Órdenes y Reglamentos para mejorar la suerte de los obreros, más de setenta disposiciones (...).

(...) y no obstante la pícaro realidad nos dice que los niños trabajan desde las cinco de la mañana hasta las siete de la noche; que las mujeres que lactan a sus hijos, no pueden hacerlo más que en las horas de comer; que las jóvenes menores de diez y seis años trabajan diez horas en los trabajos de noche, etc., etc. a pesar de los pesares y de todas las leyes y juntas de Reformas Sociales.”

PAGÈS OLIVERAS, Vicente (1913) *La vida del obrero de la industria fabril en comarcas rurales*. Girona. Tipografía D. Torres, pàgs.3-6.

.....

“Cuarenta y cinco años atrás las fábricas y talleres de nuestra tierra ya daban ocupación a centenares de chicos que, según la costumbre de aquel tiempo, debían estar por la labor de doce a quince horas diarias, encerrados en locales bajos, de escasa capacidad, mal ventilados, faltos de luz y casi siempre húmedos en exceso. Añádase a todo esto que el trato que en aquel tiempo daban los trabajadores mayores a los chicos, a quienes utilizaban como ayudantes en sus diferentes y pesadas faenas, era un trato generalmente duro, que llegaba con frecuencia a ser brutal (...)

Y, no obstante, es un hecho evidente que aquella chiquillería obrera que tan penosamente debió pasar su aprendizaje en el trabajo, se crió sana y fuerte, se hizo mayor y fornida, gozando de condiciones vitales incomparablemente superiores a las condiciones de vida y robustez con que crecen los chicos que hoy trabajan en nuestras fábricas y talleres. Y eso que actualmente las condiciones higiénicas de los locales destinados a trabajos industriales, han mejorado tanto que muchos de ellos -casi todos los de construcción moderna en lo que toca a salubridad- reúnen mejores circunstancias que las mismas habitaciones particulares o estancias de los trabajadores. Además el tiempo de trabajo que los chicos han de pasar recluidos en los locales donde tienen la ocupación, ha disminuido notablemente -de 12 a 15 horas que antes, a 9 o 12 horas que es ahora

Y al mismo tiempo, nos enseñan los hechos que nos rodean y nos lo demuestra la experiencia, que el decaimiento físico, que el quebrantamiento temprano de la salud de una gran parte de la masa obrera de nuestras villas y ciudades donde se ha establecido en gran escala el trabajo industrial, no proviene, no! de estar los trabajadores demasiadas horas recluidos en los resguardados lugares de trabajo (...); tiene su origen en el corrompido y fatal aire del café cantante; debe su principio a las comilonas tabernarias (...) y en general al desarreglo completo de las buenas y sencillas costumbres que mantuvieron la salud y conservaron la virilidad de nuestros antepasados.

Su mal viene de fuera del trabajo y únicamente es allí donde se le puede batir. Dejarse pues, de reglamentaciones de trabajos que no hacen ningún daño y váyase directo al bulto, procédase con energía a la ordenación e imposición de buenas costumbres familiares y sociales.”

FERRAN ALSINA (fabricant i economista).

ALSINA, Ferran (1892) "*Reglamentació del treball del nois*". *La Renaixensa*. Edició del matí nº 6766, pàgs. 1774-1775.

“Este proyecto de Ley, como todos los que se hacen en Madrid con respecto a estas materias, o demuestra en sus autores un completo desconocimiento de la realidad y de las necesidades de la industria y del comercio, o bien demuestra una cosa peor aún. (...)

Para apreciar las consecuencias de que se convirtiera en Ley y se hiciera cumplir el proyecto presentado al Congreso, para Cataluña, hay que tener en cuenta que las industrias de hilados y tejidos -y hablo de éstas porque son las que más conozco- utilizan principalmente, el trabajo de las mujeres y de los menores de 16 años. Con el proyecto de referencia, los fabricantes se verían obligados a aumentar considerablemente el precio de sus productos por el aumento considerable del coste de producción. Naturalmente los obreros no consentirían que se rebajase el precio de los jornales, y como las horas de trabajo, de 65 a 68 por semana —que es lo corriente en el Llano de Barcelona— bajarían de repente a 60 o 48, el recargo que esto significa, se traduciría en un aumento del precio de los productos que tendría que pagar el consumidor nacional, y en el estancamiento absoluto de la exportación que no podría resistir la competencia extranjera. (...)

De momento parece que se podrían resolver todas las dificultades citadas con que los fabricantes prescindiesen del trabajo de las mujeres y de los menores de 10 años. Pero esto que causaría un perjuicio inmenso a las familias obreras, que verían disminuir terriblemente sus ingresos, es, por otra parte, irrealizable. No habría, ni mucho menos, bastantes brazos para el trabajo, porque los obreros hábiles no se improvisan.

En cuanto al trabajo de noche de las mujeres, creo que a quien más perjudicaría el proyecto, si llegara a ley, sería a las mismas obreras. Estas para poder atender al cuidado de los quehaceres domésticos les es mucho más conveniente trabajar de noche que de día.

La protección que quiere dispensarse a los menores de 10 años, por razones de moral y de higiene, sería del todo contraproducente; ya que al imposibilitar su admisión en los establecimientos industriales y comerciales, les pondría en el camino de la vagancia y del vicio.

De lo que tendrían que preocuparse los gobiernos, es de que las fábricas reunieran buenas condiciones higiénicas y que se abaratara el precio de las materias primeras, que son aquí más caras que en ninguna otro lugar del mundo, haciendo posible entonces rebajar las horas de trabajo.”

LLORENS I MATA (1900) *"El treball de las donas y'ls noys"*. La Veu de Catalunya (19 de gener).

“Els arguments dels empresaris sobre les condicions de vida de la família obrera s’han d’interpretar no únicament des del punt de vista oportunista ja que estaven defensant el **salari familiar**, la contractació de mà d’obra barata —dones i criatures cobraven sous inferiors als dels homes— i la reproducció de la força de treball sobre la necessitat d’un pluralitat d’ingressos salarials i d’altres recursos complementaris com el treball a domicili, el conreu d’horts i petites explotacions o la cria d’animals domèstics. La patronal defensava, en definitiva, una reducció dels costos de les empreses a costa de les economies familiars.”

Reelaboració a partir de Borrás Llop, J.M. *Ibíd.*

5.4. La posició de les organitzacions obreres.

“Sabido es por todos que en las últimas leyes discutidas y aprobadas en el Congreso, se prohíbe a los explotadores de minas emplear niños menores de 16 años de edad en el interior de las mismas y de 14 en el exterior. Pues bien, los explotadores, viendo que por medio de esa ley, se les impide emplear niños, y que por esa causa tendrían que aumentar los salarios a los demás obreros, por no tener quien En WP 4.2: Tipo/Fuente 2,10 - Activar.ramplara* En 4.2: Tipo/Fuente 1,10 - Activar.el carbón, han estudiado un medio para salir del compromiso y que es el siguiente:

Proponer a los padres de los niños que hagan una solicitud firmada, donde conste que tienen diez y seis años, aunque no tengan más que ocho, para hacerles responsables así de los accidentes que ocurran.

Padres hay, y lástima da decirlo, que viéndose agobiados por la miseria de unos y por egoísmos otros, que no reparan en firmar lo que sus verdugos les proponen, vendiendo la vida de niños que tanto trabajo les cuesta criar, cuando a penas se cuidaron de enseñarles las letras, sólo por ver entrar una peseta más en el hogar.

Deben de convencerse esos padres, que no es mandando trabajar a los niños o las mujeres, como se consigue el mejoramiento de la familia, porque viendo los explotadores que con tres pesetas al padre, una al niño y otra la

mujer tienen bastante para mal vivir, no se cuidan de aumentar el salario al padre, resultando de aquí la competencia de brazos entre padres e hijos.

No padres de familia, no es así como mejoráis la vida en el hogar; no es así como podréis mejorar vuestros medios de vida; no es firmando esas solicitudes que os proponen los que tantos años llevan viviendo a costa de vuestro sudor como vais a salir de vuestro malestar. Al contrario, lo ponéis peor, no sólo el vuestro, sino el de todos los obreros en general, destruyendo así vuestra propia familia.

Si queréis mejorar vuestra miserable vida, acudid a la organización, y cuando todos estemos unidos, obliguemos a nuestros explotadores a que la peseta que gana el niño y la que gana la mujer la aumenten en nuestro salario para poder de esta manera cubrir nuestras necesidades y dar educación a los hijos.”

LLANEZA, Miguel (1900) "Las leyes de Dato" *La Aurora Social* (23 de Juny)

“LOS TRABAJADORES DE LA INDUSTRIA FABRIL Y TEXTIL DE CATALUNYA
A LA CLASE PATRONAL. 1931.*

Art. 19. No podrá entrar a trabajar ningún muchacho ni muchacha que no tenga catorce años cumplidos y debe procurarse que sepa, al menos leer y escribir, debiendo ir diariamente dos horas a la escuela para completar su educación hasta la edad de dieciséis años como mínimo.

Reglamentación de jornales y trabajo para la Sección de tejidos de algodón.

Jornales y trabajo.

Cada tejedor llevará dos telares de 1,80 a 2,90 metros, haciendo sábanas, ganando un jornal de 72 pesetas, debiendo ir amortizándose las mujeres que trabajan en ellos para suplirlas por hombres.

En las Casas donde los hombres llevan telares pequeños, y las mujeres grandes, serán cambiados de lugar mutuamente, en la inteligencia que todo telar grande ha de ser trabajo de hombres.”

* Els treballadors de la indústria tèxtil estaven afiliats majoritàriament a la CNT, sindicat anarquista dominant a Catalunya el 1931.

BLANCO, Gregorio; CIORDIA, Eugenio (1933) *La industria textil catalana*. Madrid. Sociedad para el Progreso Social nº 34, Pàgs. 42-46.

Activitats:

1. Partint dels diversos documents sobre la legislació europea i la de l'Estat espanyol sobre regulació del treball infantil i de les dones resol les següents qüestions:

- A quin país es van establir les primeres lleis? Per què?.
- Quins eren els límits del treball infantil?.
- Quins treballs quedaven exclosos de la legislació?. Quins motius creus que ho poden explicar?.
- Com es pot explicar que la mateixa legislació inclogui les dones i les criatures?.

2. A partir dels documents de l'apartat sobre l'incompliment de la llei i dels testimonis d'apartats anteriors, assenyala quins són els aspectes de la legislació que s'incomplien més sovint.

3. Fes un resum dels principals arguments de higienistes, empresaris i obrers a favor i en contra del treball infantil.

4. Comenta el text dels treballadors de la indústria tèxtil el 1931. ¿Què en penses de les propostes que fan sobre el treball de les dones?.

- Dividiu la classe en dos grups: partidaris i contraris al treball de les dones i feu un debat. Abans de començar, s'han de redactar els arguments que es volen defensar. Cal respectar, en tot moment, l'ordre de les intervencions i les opinions de les altres persones.

5. Els documents sobre treball infantil que has consultat fins ara corresponen al primer terç de segle XX. A l'actualitat, el treball infantil continua vigent a molts països

del món. Busca informació sobre la situació del treball infantil als mitjans de comunicació i realitza un informe amb els següents apartats:

- Legislació sobre treball infantil.
- Característiques i exemples de treball infantil als països pobres i als països rics.
- Causes del manteniment d'aquest tipus de treball.
- Alternatives que es proposen per resoldre aquesta situació.
- Conclusions.

6. Recull iconogràfic.

CARULLA, J. (1893) *Verema a l'Espluga de Francolí.*

Plantadores d'arròs al Delta de l'Ebre (1917) *Nuevo Mundo, Madrid.*

BALLELL (1912) *Detalls dels tallers de la fàbrica de galetes Viñas y Compañia.*

BALLELL (1912) *Puntaires d'Arenys de Mar. Mundo Gráfico.*

Fàbrica dels senyors Gramunt i fill i Cia. de Sant Celoni. *Grup d'obreres.*

PLANELLA, J. (1888) *La teixidora.*

Obreres i obrers de la secció de carrets amb els seus instruments de treball.

L'Hospitalet de Llobregat.

Targeta postal. *Sortida de la fàbrica.*

DD.AA. (1996) *Borgonyà una colònia industrial del Ter. 1895-1995.* Barcelona.

Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Pàg. 77. Fotografia de l'operació de nuar.

Pàg. 119. 2 fotografies de dones a la secció de doblar.

Pàg. 113. Vagues. Fotografia de treballadores de la fàbrica entre 1900 i 1910. Hi ha moltes nenes.

Pàg. 215. Dones cosint al teatre durant la guerra.

4.RELACIÓ DELS MATERIALS CONTINGUTS ALS ANNEXOS.

1. Mortalitat infantil. Gràfics i mapes.

Mortalitat a diferents edats infantils.

Mortalitat infantil no corregida (1901-1905).

Disminució dels cocients mitjans quinquennals de mortalitat infantil.

Natalitat i mortalitat no corregides. Espanya 1901-1950.

Taxes de mortalitat específiques de les principals causes de mort.

Moviment d'acollida als hospicis 1859-1864.

2. Treball infantil i familiar. Documents.

3. Certificats de la Inspecció de Treball.

4. Memòries de la *Inspección de Primera Enseñanza*.

5. BIBLIOGRAFIA.

5.1. DEMOGRAFIA.

ARBELO CURBELO, A. (1962) *La mortalidad de la infancia en España 1901-1950*. Madrid. CSIC-DG. de Sanidad.

CABOT, José. (1890) “*Comentarios sobre algunas causas de mortalidad de la infancia. Estudio Médico Social*”. Acta de la Sessió inaugural de la Real Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona el 27 de febrer del 1900. Barcelona. Imprenta de Federico Sánchez.

CABRÉ, Anna; PUJADES, Isabel (1989) “*La població: immigració i explosió demogràfica*” a NADAL, J.; MALUQUER, J. ; SUDRIÀ, C.; CABANA, J. *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona. Fundació Enciclopèdia Catalana.

COHEN, Arón (1996) “*La infancia entre la vida y la muerte. La mortalidad de los niños*” a BORRÀS LLOP, José Maria (direcció). *Historia de la infancia en la España Contemporánea. 1834-1936*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Pàgs. 109-140.

CERDÀ, I. (1867) *Teoría General de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la Reforma y Ensanche de Barcelona*. Madrid. Imprenta española. 2 vols.

DOPICO, F. (1985-86) “Desarrollo económico y social y mortalidad infantil. Diferencias regionales (1860-1950)” a *Dynamis* 5-6. Pàgs. 381-396.

ECHEVERRI, B. (1990) *La pandemia de gripe de 1918-1919 en España*. Tesis doctoral. Universidad Complutense de Madrid.

FIGUEROLA, L. (1849) *Estadística de Barcelona en 1849*. Madrid Instituto de Estudios Fiscales. 1968.

FONTANA, J. (1992) “Un ejemplo concreto: el problema del nivel y de la calidad de vida” a *La Història después del fin de la història*. Barcelona. Crítica.

PASCUA, M. (1934) *Mortalidad específica en España*. Madrid. Departamento de Estadísticas Sanitarias. Dirección General de Sanidad.

NADAL, J. (1984) *La población española (siglos XVI a XX)*. Barcelona. Ariel.

NICOLAU, R. (1989) “La población” a CARRERAS, A, (Coord.) *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX y XX*. Fundación Banco Exterior.

RODRÍGUEZ OCAÑA, E. ; MOLERO, J. (1993) “La cruzada por la salud. Campañas sanitarias del primer tercio de siglo veinte en la construcción de la cultura de la salud” a MONTIEL, L. (Coord.) *La salud en el Estado del Bienestar. Análisis histórico*. Madrid. Editorial Complutense Pàgs. 133-148.

5.2.INDUSTRIALITZACIÓ.

GABRIEL, Pere (1988) “Sous i cost de la vida a Catalunya a l’entorn dels anys de la Primera Guerra Mundial” a *Recerques* núm. 20, pàgs. 61-87.

GUTIÉRREZ MEDINA, Ma. Lluïsa (1997) *La España Industrial 1847-1853. Un model d’innovació tecnològica*. Barcelona. Associació d’Enginyers Industrials de Catalunya. Tesis doctoral.

MALUQUER, Jordi (1989) “Precios, salarios y beneficios. La distribución funcional de la renta” a CARRERAS, Albert (coord.) *Estadísticas históricas de España, siglos XIX y XX*. Madrid. Fundación Banco Exterior.

MOLINERO, Carme; YSÀS, Pere (1985) *“Patria, Justicia y pan”*. *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1959*. Barcelona. La Magrana.

PASCUAL I DOMÉNECH, Pere (1991). *Fàbrica i treball a la Igualada de la primera meitat del segle XX*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

5.3. ECONOMIES FAMILIARS I INDUSTRIALITZACIÓ A EUROPA.

BORDERIAS, Cristina; CARRASCO, Cristina; ALEMANY, Carme (comp.) (1994) *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Barcelona. Icaria.

DD. AA. (1983). *Under control. Life in a nineteenth-century silk factory*. Cambridge. University Press.

HUMPHRIES, Jane. *“La legislación protectora, el Estado capitalista y los hombres de la clase obrera: el caso de la ley de regulación de minas de 1842”*. A BORDERIAS, Cristina; CARRASCO, Cristina i ALEMANY, Carmen (comp.) (1994) *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Barcelona. Icaria. Pàgs. 295-341.

MC. BRIDE, Theresa M. *“El largo camino a casa: el trabajo de la mujer y la industrialización”* a NASH, Mary (Ed.) (1984). *Presencia y protagonismo. Aspectos de la historia de la mujer*. Barcelona Ediciones del Serbal. Pàgs.121-137.

PÉREZ, Mª Gloria (1989) *Trabajadoras en la Segunda República. Un estudio sobre la actividad económica extradoméstica (1931-1936)*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

SCOTT, Joan W. ; TILLY, Louise A. *“El trabajo de la mujer y la familia en Europa durante el siglo XIX”* a NASH, Mary (Ed.) (1984) *Presencia y protagonismo. Aspectos de la historia de la mujer*. Barcelona Ediciones del Serbal. Pàgs. 51-90.

5.4. ECONOMIES FAMILIARS I INDUSTRIALITZACIÓ A CATALUNYA I A LA RESTA DE L'ESTAT.

BALLESTEROS, Esmeralda (1997) *“El presupuesto familiar como indicador de los niveles de vida, 1850-1991”* a III Seminari sobre economies i estratègies familiars. Seminari sobre el mercat de treball, migracions, mobilitat social, treball femení i assistència a la tercera edat. Universitat Pompeu Fabra 3-5 març del 1997. Vol II.

CAMPS CURA, Enriqueta (1987) “*Industrialización y crecimiento urbano: la formación de la ciudad de Sabadell*” a *Revista de Historia económica*. Any 5 n. 1. Barcelona.

CAMPS CURA, Enriqueta (1991) “*Els nivells de benestar al final del segle XIX. Ingrés i cicle de formació de les famílies a Sabadell (1890)*”. *Recerques* n. 24, pàgs. 7-21.

CAMPS CURA, Enriqueta (1995) *La formación del mercado de trabajo industrial en la Catalunya del S. XIX*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

CAMPS CURA, Enriqueta (1997) *Las transformaciones del mercado de trabajo en Catalunya (1850-1925): migraciones, ciclos de vida y economías familiares*. *Revista de Historia Industrial* núm. 11, pàgs. 45-70.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1990) *Vides de dones. Treball, família i sociabilitat entre les dones de les classes populars (1900-1960)*. Barcelona. Altafulla.

DEU BAIGUAL, Esteve (1987) “*Evolució de les condicions materials dels obrers sabadellencs de la indústria llanera en el primer quart del segle XX*”. *Arraona (Sabadell)* n. 1, pàgs. 43-52.

GARCÍA BALANYÀ, Albert (1997) “*Sistemas de trabajo y acceso a la fàbrica en la primera algodonería catalana: algunas evidencias comparativas sobre políticas familiares, patronales y sindicales en la hilatura mecánica (1841-56)*” a III Seminari sobre economies i estratègies familiars. Seminari sobre el mercat de treball, migracions, mobilitat social, treball femení i assistència a la tercera edat. Universitat Pompeu Fabra 3-5 març del 1997.

LLONCH CASANOVAS, Montserrat. *La feminización del trabajo textil en Cataluña (Vilassar de Dalt, 1910-1945)*.

LLONCH CASANOVAS, Montserrat. *Inserción laboral de la inmigración y sistema de reclutamiento de la fábrica textil: Vilassar de Dalt, 1910-1945*.

LLONCH CASANOVAS, Montserrat. *Efectos del cambio tecnológico en la industria algodонера española en la organización y composición de la mano de obra (1891-1936)*. S'ha de completar la referència.

LLONCH, Montserrat (1997) “*El trabajo femenino en la industria textil catalana durante el primer tercio del siglo XX*” (apartat treball de la dona i estratègies

adaptatives) III Seminari sobre economies i estratègies familiars. Seminari sobre el mercat de treball, migracions, mobilitat social, treball femení i assistència a la tercera edat. Universitat Pompeu Fabra 3-5 març del 1997. Responsables: Enriqueta Camps i Pilar Pérez-Fuentes (País Basc).

NASH, Mary (1988) *“Treball, conflictivitat social i estratègies de resistència: la dona obrera a la Catalunya contemporània” a Més enllà del silenci*. Barcelona. Generalitat de Catalunya.

PAHISA FAUSA, D. B. (1927) *Comparaciones entre la selfactina y la continúa de anillos*. Barcelona. Imprenta la Renaixensa.

PÉREZ -FUENTES, Pilar (1993) *Vivir y morir en las minas. Estrategias familiares y relaciones de género en la primera industrialización vizcaina (1877-1913)*. Bilbao. Universidad del país Vasco.

REHER, David i CAMPS, Enriqueta (1991) *“Las economías familiares dentro de un contexto histórico comparado”* a Revista Española de Investigaciones Sociológicas 55: 65-91.

5.5. FAMÍLIA I INDUSTRIALITZACIÓ.

LASLETT, Peter (1987) *El mundo que hemos perdido, explorado de nuevo*. Madrid. Alianza Universidad.

LASLETT, Peter (1993) *“La historia de la familia”* a GONZALBO, Pilar (compiladora). *Historia de la familia*. México. Instituto de Investigaciones. Antologías Universitarias. Pàgs. 43-70.

LEBRUN, François; BURGUIÈRE, André (1988) *“Las mil y una familias”* a DD.AA. *Historia de la familia*. Vol. 2. Madrid. Alianza. Pàgs. 19-96.

SEGALEN, Martine (1988) *“La revolución industrial: del proletario al burgués”* a DD.AA. *Historia de la familia*. Vol. 2. Madrid. Alianza. Pàgs. 387-409.

WALL, Richard (1990) *“Trabajo, bienestar y familia: una ilustración de la economía familiar adaptativa”* a BONFIELD, LL.; SMITH, R.; WRIGTSON, K. *El mundo que hemos ganado. Estudios sobre población y estructura social*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social. Pàgs. 325-363.

ZONABEND, Françoise (1988) “*De la familia. Una visión etnológica del parentesco y la familia*” a DD.AA. *Historia de la familia*. Vol. 1. Madrid. Alianza. Pàgs. 58-79.

5.6. INFÀNCIA I INDUSTRIALITZACIÓ.

ARIÉS, Philippe (1987). *El niño y la vida familiar en el Antiguo Régimen*. Madrid. Taurus.

BADINTER, Elisabeth (1991) *¿Existe el instinto maternal? Historia del amor maternal. Siglos XVII al XX*. Barcelona. Paidós.

BORRÀS LLOP, José Maria (1996) “*Zagales pinches y gamenes... aproximaciones al trabajo infantil*” a BORRÀS LLOP, José Maria (direcció) *Historia de la infancia en la España Contemporánea. 1834-1936*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Pàgs. 229-309. Iconografía pàgs. 312-346.

SALLARÉS i PLA (1892) *El trabajo de las mujeres y los niños. Estudio sobre sus condiciones actuales*. Sabadell. Topografía Antonio Vives.

SASTRE, Miguel (1903-1914) *Las huelgas en Barcelona y sus resultados durante los años*. 7 vols. Barcelona.

SOTO CARMONA, Álvaro (1989) *El trabajo industrial en la España contemporánea (1874-1936)*. Barcelona. Anthropos.

TRINIDAD, Pedro (1996) “*La infancia delincuente y abandonada*” a a BORRÀS LLOP, José Maria (direcció) *Historia de la infancia en la España Contemporánea. 1834-1936*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Pàgs. 461-580.

5.7. COLÒNIES INDUSTRIALS.

BACH, Josep; COMAS, Francesc (transcripció) (1989) “*Fundació, construcció i desenvolupament d'indústries Burés de Castellbell i el Vilar (1872-1893)*” a *L'activitat industrial a la Catalunya interior. De l'antiguitat als nostres dies*. Miscel·lània d'Estudis Bagencs núm. 6. Centre d'Estudis Bagencs.

BENAVENTE, FREIXAS, Ramon (1992) *Can Gomis. Història d'una colònia industrial a les ribes del Llobregat*. Argentona. L'Aixernador. Monografies monistrolenques núm. 3.

CABANA, Francesc (1993) *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la Revolució industrial a Catalunya. Cotoners*. Barcelona. Enciclopèdia Catalana. Vol 2.

CARRERAS, Albert (1983) "El aprovechamiento de la energía hidráulica en Cataluña 1840-1920. Un ensayo de interpretación" a *Revista de Historia Económica* núm. 2. Madrid.

D.D. AA. (1996) *Borgonyà. Una colonia industrial del Ter. 1895-1995*. Barcelona. Eumo.

DOREL-FERRÉ, Gràcia (1992) *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la colònia Sedó*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

FERRER I ALÒS (1989) "Familia i indústria tèxtil en un poble de la Vall del Llobregat. Navarces, 1936" a *L'activitat industrial a la Catalunya interior*. Miscel·lània d'Estudis Bagencs núm. 6. Pàgs. 133-136. Centre d'Estudis del Bages

FERRER I ALÒS (1994) *Les fàbriques de riu de Navarces*. Manresa. Centre d'Estudis del Bages.

MASATS LLOVER, Joan (1997) *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i el Vilar*. Manresa. Centre d'Estudis del Bages. Col·lecció Monogràfics núm. 17.

MOROTE, Luis. "El feudalismo en las fábricas". Article publicat a *El Liberal* de Madrid i reproduït, el 7 de maig del 1891, a la *La Publicidad* de Barcelona. Citat per Dorel-Ferré, Gràcia (1992) a *Les colònies industrials a Catalunya...*

MOREU-REY, E. "Una dinastia industrial, els Rosal de Berga" a "Homenatge a Vicens Vives" vol. II. Barcelona. Pàgs. 447-457.

NICOLAU, Roser (1983) *Trabajo asalariado, formación y constitución de la familia. La demanda de trabajo en la colonia textil Sedó y los comportamientos demográficos de su población, 1850-1930*. Tesi de Llicenciatura. Bellaterra. Universitat Autònoma de Barcelona.

OLIVERAS SAMITIER. J. (1989) "El model de les colònies: entre la ideologia, l'urbanisme i la producció industrial" a *L'activitat industrial a la Catalunya interior. De l'antiguitat als nostres dies*. Miscel·lània d'Estudis Bagencs núm. 6. Centre d'Estudis del Bages. Pàgs. 207-225.

RODRÍGUEZ SEGURA, m. (1987) “*El món laboral de la dona a Navarres*”
Dovella núm. 23 pàgs. 11-16.

SERRA I CARNÉ, Jaume (1989) “*La vaga del 1900 a Manresa*” a *L’activitat industrial a la Catalunya interior. De l’antiguitat als nostres dies*. Miscel·lània d’Estudis Bagens núm. 6. Centre d’Estudis del Bages. Pàgs. 109-131.

SERRA ROTÉS, Rosa; VILADES LLORENS, Ramon (1987) *La colònia Pons de Puigreig (1875-1987)* Berga. Àmbit de Recerques del Bergadà. L’Albí.

TERRADES SABORIT, Ignasi (1979) *La colònia industrial com a particularisme històric. L’Ametlla de Merola*. Barcelona. Laia.

TERRADES SABORIT, Ignasi (1980) “*De les colònies industrials a la crisi de L’Estat de Providència*”. *L’Avenç* n. 24. Febrer del 1980. Pp. 50-54.

TERRADES SABORIT, Ignasi (1994) *La qüestió de les colònies. L’exemple de l’Ametlla de Merola*. Manresa. Centre d’estudis del Bages. Monografies núm. 14. Versió corregida i ampliada de l’obra de l’autor sobre l’Ametlla de Merola del 1979.

Revista DOVELLA n. 15 (març 1985) i núm. 4 (gener-febrer 1982) “*La colònia Palà de Torroella: esquema històric*”. Manresa, pàgs.19-24.

5.8. HISTÒRIA I FONTS ORALS.

BERTAUX-WIAME, Isabelle; BORDERIAS, Cristina; PESCE, Adele (1990) *Una comparación internacional sobre la producción de trayectorias sociales femeninas. España, Francia, Italia*. Madrid. Instituto de la Mujer.

BORDERIAS, Cristina (1993) “*Emigración y trayectorias sociales femeninas*” *Historia social* n.17. Tardor 1993.

BORDERIAS, Cristina (1997) “*Subjetividad y cambio social en la historia de las mujeres*” a *El Arenal*. Juliol - desembre 1997.

BORDERIAS, Cristina (1991) “*A través del servicio doméstico: las mujeres autoras de sus trayectorias familiares y personales*” a *Otras miradas. Historia y fuente oral* n. 6.

FOLGUERA, Pilar (1994) *Cómo se hace historia oral*. Madrid. Eudema.

THOMPSON, Paul (1988) *La voz del pasado. La historia oral*. València. Alfons el Magnànim.

TOURTIER-BONAZZI, Chantal (1991) *“Proposiciones de metodologia” a Otras miradas. Historia y Fuente Oral* núm.6. Barcelona. Publicacions de la Universitat de Barcelona.

VILANOVA, Mercedes (1995) *Les majories invisibles. Explotació fabril, revolució i repressió*. Barcelona. Icària.

5.9. MATERIALS DIDÀCTICS.

BELINCHÓN, Mila; ALONSO, Isabel (1989) *Otra visión de la Revolución Industrial Británica: presencia de las mujeres. Recopilación de textos y materiales*. Valencia, Generalitat Valenciana. Institut Valencià de la Dona.

CABA, Àngels; SOPEÑA, Assumpta (1994) *Un siglo en la historia de la infancia en España*. Dossiers didàctics no editats.

FERNÁNDEZ, Magda (coord.) (1992) *El vapor Aymerich, Amat i Jover*. Barcelona. Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya. Quaderns de didàctica i difusió.

FERNÁNDEZ, Magda (coord.) (1994) *La colònia Sedó*. Barcelona. Museu de la Ciència i de la Tècnica. Museu de la colònia Sedó.

FRIGOLA, Ricard; LLARCH, Enric (1991) *Economia industrial. Viladomiu Nou: colònia tèxtil*. Barcelona. Graó. Biblioteca de la classe.

DD.AA. (1990) *Les colònies industrials*. Ensenyament Secundari Obligatori (12-16). Crèdit variable. Ciències Socials. Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament. Direcció General d'Ordenació i Innovació Educativa.

MACAULAY, David (1983) *Nacimiento de una fábrica textil*. Barcelona. Timun Mas.

SERRA, Rosa (1998) *Les mines de Cercs*. Barcelona. Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya. Museu de les mines de Cercs. Quaderns de didàctica i difusió.

5.10. VÍDEOS.

PORTELL, Toni; ROSANES, Jordi (1995) *Viure en una colònia. Borgonyà*. TVO (Televisió d'Osona).

